

**Rapport betreffende de implementatie en uitvoering van
de te nemen verbeteringen na bezoek CPT aan de
Nederlandse Antillen en Aruba in juni 2007**

- VOORTGANGSRAPPORTAGE -

MEI 2009

Mr.dr. J. de Lange
Prof.mr. P.C.Vegter

ALGEMEEN DEEL

1. Aanleiding
2. Aanpak en doelstelling
3. Vervolgrapportage
4. Openbaarmaking
5. Aanvulling en correcties
6. Bezoekprogramma
7. Afzonderlijke rapportage

BIJZONDER DEEL: DE NEDERLANDSE ANTILLEN

1. Enkele algemene bevindingen vooraf
2. Bevindingen per bezochte plaats van detentie
  - 2.1 **Politiecellen**
    - 2.1.1 Inleidende opmerkingen
    - 2.1.2 Detentieomstandigheden: Barber, Rio Canario, Montagne, Blok 1, Philipsburg, Rincon, Kralendijk, Oranjestad, The Bottom
    - 2.1.3 Mishandeling en waarborgen tegen mishandeling
    - 2.1.4 Conclusie: bevindingen over politiecellen
  - 2.2 **Vreemdelingendetentie**
    - 2.2.1 Detentieomstandigheden
    - 2.2.2 Conclusie: bevindingen over vreemdelingendetentie
  - 2.3 **Penitentiaire inrichtingen**
    - Bon Futuro
      - 2.3.1 Inleidende opmerkingen
      - 2.3.2 Relatie inrichtingspersoneel met gedetineerden
      - 2.3.3 Detentieomstandigheden
      - 2.3.4 Regime
      - 2.3.5 Personeel
      - 2.3.6 Medische zorg
      - 2.3.7 Riot team
      - 2.3.8 Conclusie: bevindingen over Bon Futuro
    - Pointe Blanche
      - 2.3.9 Bevindingen bezoek
    - Huis van bewaring Bonaire
      - 2.3.10 Inleidende opmerkingen
      - 2.3.11 Relatie inrichtingspersoneel met gedetineerden
      - 2.3.12 Detentieomstandigheden
      - 2.3.13 Regime
      - 2.3.14 Personeel
      - 2.3.15 Medische zorg
      - 2.3.16 Conclusie: bevindingen over h.v.b. Bonaire
    - 2.3.17 Conclusie: bevindingen over penitentiaire inrichtingen

2.4 **Samengevat: de voornaamste bevindingen op een rij**

Appendix I Lijst van geïnterviewde personen

Appendix II Lijst van bezochte plaatsen van detentie

Appendix III Verbetering medische arrestantenzorg Curaçao – Dr. M.C. Moses

ALGEMEEN DEEL

1. Aanleiding

In juni 2007 heeft het Europees Comité inzake de voorkoming van foltering en onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing van de Raad van Europa (CPT) een bezoek gebracht aan inrichtingen en instellingen in de Nederlandse Antillen en Aruba. In december 2007 heeft het CPT rapport uitgebracht, waarbij een aantal ernstige tekortkomingen werd geconstateerd. Dit heeft geresulteerd in zeer kritische rapporten.¹ Op basis van de ontvangen rapporten heeft de Rijksministerraad op 18 januari 2008 besloten de Gouverneurs van beide landen te verzoeken halfjaarlijks te rapporteren over de implementatie en uitvoering van de te nemen verbeteringen.

2. Aanpak en doelstelling

Gelet op het feit dat aan beide Gouverneurs een identiek verzoek is gedaan en verder de problematiek vergelijkbaar is, is het wenselijk geacht dat de Gouverneurs in gezamenlijkheid uitvoering geven aan het verzoek. Op die wijze kunnen onderling vergelijkbare rapportages worden uitgebracht, waarbij gebruik gemaakt wordt van dezelfde standaarden en methoden.

Gelet op de impact van de rapportages, de vereiste deskundigheid en de hoeveelheid te verwachten werk, is ons gevraagd de Gouverneurs hierbij te ondersteunen.² De doelstelling van deze opdracht om de Gouverneurs te ondersteunen bij het opstellen van de rapportages luidt als volgt: het nauwlettend toezien op het implementeren van zodanige maatregelen in het gevangeniswezen door de landen, dat de geconstateerde problemen worden opgelost (*Kamerstukken II*, 2007/08, 24 587, nr. 245, p.14) en hierover halfjaarlijks te rapporteren.

3. Vervolrapportage

Deze rapportage vormt een vervolg (*follow up*) van het onderzoek naar de implementatie en de uitvoering van de aanbevelingen van het CPT ter verbetering van de bestaande detentiesituatie in de Nederlandse Antillen en Aruba. In augustus 2008 is een zogenaamde *nulmeting* verricht. Die rapportage stond in direct verband met het CPT-rapport van 2007. In dat rapport werden onaanvaardbare detentieomstandigheden gesignaleerd en deed het CPT concrete aanbevelingen ter verbetering van de detentiesituatie. In augustus 2008 is bezien of en in hoeverre er een aanzet was tot verbetering. Steeds zijn de verschillende onderdelen in de rapportage afgesloten met bevindingen die als positief of als negatief konden worden gewaardeerd. De rapportage over de stand van zaken in augustus 2008 – die in september (Nederlandse Antillen) en oktober (Aruba) 2008 gereed was – is op 10 maart 2009 door Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties A.Th.B. Bijleveld-Schouten per brief aan de Tweede Kamer gezonden (*Kamerstukken II*, 2008/2009, 31 700 IV, nr. 34).

De rapportage betreft vooral de uitvoeringspraktijk en beoogt zo feitelijk mogelijk te omschrijven wat de algemene stand van zaken is met betrekking tot de (justitiële) vrijheidsbeneming in beide landen. We hebben ons dus zo min mogelijk gewaagd aan oordelen en (juridische) kwalificaties. De lezer kan aan de hand van de overwegingen uit het CPT-rapport en onze bevindingen voldoende vaststellen wat de stand van zaken is. Voor deze aanpak is onder meer gekozen omdat opgepast moet worden de

---

1 CPT/Inf (2008) 2, Netherlands. De bevindingen en aanbevelingen naar aanleiding van het bezoek aan de Nederlandse Antillen en Aruba zijn tezamen met die naar aanleiding van het bezoek aan Nederland in één document aan de Nederlandse autoriteiten gerapporteerd. Het rapport is te raadplegen via: www.cpt.coe.int.

2 Het onderzoek is gedaan door mr.dr. J. de Lange universitair docent Erasmus Universiteit Rotterdam en prof.mr. P.C.Vegter, advocaat-generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden tevens bijzonder hoogleraar penitentiair recht Radboud Universiteit Nijmegen. De eerste auteur promoveerde op 2 oktober 2008 op het proefschrift *Detentie genormeerd. Een onderzoek naar de betekenis van het CPT op de inrichting van vrijheidsbeneming in Nederland* (diss. Rotterdam), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2008. Onze dank gaat uit naar de bereidwillige medewerking van de Radboud Universiteit en de Erasmus Universiteit.

initiatieven die genomen worden en de aanzetten tot verbeteringen die bestaan niet te zeer worden doorkruist door onnodige discussie over gebruik van termen en kwalificaties. In die zin beoogt de rapportage neutraal te zijn en de feiten voor zich te laten spreken.

In de huidige rapportage wordt de stand van zaken gegeven na verloop van ongeveer acht maanden. In de Rijksministerraad is immers besloten tot periodieke rapportage en wel halfjaarlijks. Niet alleen feitelijke belemmeringen maakten dat het vervolgonderzoek niet na een termijn van zes maanden heeft plaatsgevonden. De onderzoekers hebben zich steeds op het standpunt gesteld dat zes maanden wel een krappe termijn is om verbetering te verwachten. Als gevolg daarvan zal een aantal aandachtspunten van het CPT in dit vervolgrapport niet of slechts in beperkte mate aan bod komen. Te denken valt aan de maximaal toelaatbare periode van opsluiting in politiecellen, maar ook aan waarborgen omtrent de toegang tot een raadsman en de notificatie van vrijheidsbeneming.

Het zal duidelijk zijn dat de huidige rapportage een momentopname is van de toestand van de cellen en bejegening van arrestanten en andere gedetineerden in eind april 2009. Niet uit te sluiten valt dat er na ons bezoek wijzigingen worden doorgevoerd die meebrengen dat op het moment van verschijnen het rapport op één of meer punten is achterhaald. Het is bepaald gelukkig te noemen dat deze opmerking kan worden gemaakt. Daarmee wordt namelijk duidelijk dat er inderdaad sprake is van positieve ontwikkelingen door de goede en enthousiaste inzet van de bij detentie betrokken functionarissen. We benadrukken hiermee ook dat bij een aanzienlijk aantal bestuursambtenaren, alsmede bij politie en Justitie in het algemeen de wil bestaat om tot verbetering te komen. Als voorheen zijn echter de beschikbaarheid van (gekwaliceerd) personeel en de nodige middelen een belemmerende factor gebleken.

4. Openbaarmaking

Bijzondere aandacht vragen wij voor het volgende. De rapportage is geruime tijd na de definitieve totstandkoming pas aan de Tweede Kamer gezonden. Dat heeft zonder meer belemmerend gewerkt omdat bepaalde gesprekspartners ten tijde van het vervolgonderzoek nog niet op de hoogte waren van de openbaarmaking van de rapportage. Over de openbaarmaking heeft met geen van de betrokkenen voor zover ons bekend is geworden enig overleg plaatsgevonden. Dat geldt voor de betrokken autoriteiten op de Antillen en Aruba maar eveneens voor de onderzoekers. Een betere basis voor het vervolgonderzoek was goed denkbaar geweest. Maar wellicht is het volgende nog van meer belang. Met name op Aruba, maar ook op Bonaire verschenen na toezending van het rapport aan de Tweede Kamer artikelen in de media. Ambtenaren en andere functionarissen werden toen aangesproken op het rapport zonder de precieze inhoud te kennen. We hebben ervaren dat dit heeft geleid tot grote boosheid en frustratie. Gedane zaken nemen geen keer, maar het is van groot belang dat van de kant van de Staatsecretaris van Koninkrijksrelaties aandacht wordt gegeven aan de publiciteit en de gevolgen daarvan. Waar mogelijk kunnen van de kant van deskundigen op het gebied van de publiciteit ook adviezen worden verstrekt aan de Antillen en Aruba.

5. Aanvulling en correcties

In het vervolgonderzoek is de reactie van de betrokken functionarissen op ons onderzoek meegenomen. Gesprekspartners zijn in de gelegenheid gesteld om de onderzoekers te wijzen op fouten en misverstanden. Op Aruba heeft alleen de politie hiervan feitelijk gebruik gemaakt. Er is een viertal opmerkingen gemaakt. Twee daarvan hadden betrekking op de plaatsaanduiding. Het politiebureau San Nicolas is ten onrechte aangeduid als te zijn gelegen in Santo di Patio (p.7) en eenmaal is een verkeerde locatie van een strafcel vermeld, Noord in plaats van San Nikolas (p.8). Voorts is ten onrechte geconstateerd dat het ingevoerde hongerstakingprotocol voor de KIA eveneens gelding heeft voor de politiecellen (p.12). Tot slot is ten aanzien van de zinsnede "De *chill-room* en de metalen ringen blijven bij een kritische lezer van het rapport van het CPT zonder twijfel op het netvlies zitten" (p.13) bezwaar gemaakt tegen de volgens onze gesprekspartners te subjectief gekozen bewoordingen.

6. Bezoekprogramma

Om het veranderingsproces zo goed mogelijk in kaart te brengen is van 23 t/m 29 april 2009 een bezoek gebracht aan verschillende plaatsen van detentie in de Nederlandse Antillen en Aruba. Er zijn onder meer politiecellencomplexen, penitentiaire inrichtingen en centra voor vreemdelingendetentie bezocht. Bij het opstellen van het bezoekprogramma zijn de door het CPT bezochte detentie-inrichtingen zoveel mogelijk als uitgangspunt genomen. Ten opzichte van het vorige bezoek is een aantal plaatsen van detentie niet aan een herhalingsbezoek onderworpen. Dit geldt bijvoorbeeld voor het Gouvernements Opvoedingsgesticht (GOG) op Curaçao (Nederlandse Antillen). Andere plaatsen zijn tijdens dit bezoek voor het eerst bezocht. Het gaat daarbij onder meer om het Centro Dakota en het politiecellencomplex in Oranjestad (Aruba) en de ophoudcellen in Montaña te Curaçao.

Tijdens het bezoek in april zijn door de onderzoekers geen plaatsen van detentie bezocht op de zgn. BES-eilanden (Nederlandse Antillen). Voor de rapportage over de stand van zaken op Bonaire, Saba en Sint Eustatius is dankbaar gebruikt gemaakt van de verslaglegging van de bezoeken die de heren mr. A. Hoeneveld en mr. P.T. Benschop in de periode maart t/m mei 2009 aflegden aan de verschillende plaatsen van detentie aldaar.³ Voor Saba betrof het een eerste bezoek in dit kader, nu het vorige bezoek aan het politiecellencomplex wegens omstandigheden geen doorgang kon vinden. Opmerking verdient bovendien dat de plaatsen van detentie op Saba en Sint Eustatius geen deel uit maakten van het CPT-rapport.

Tijdens het bezoek is gesproken met verschillende personen, werkzaam op het terrein van de vrijheidsbeneming. Een overzicht van de bezochte plaatsen van detentie en de geïnterviewde personen is als appendix I achterin het rapport opgenomen.

7. Afzonderlijke rapportage

Nu het gaat om twee verschillende landen met eigen verantwoordelijkheid voor beleid en wetgeving op het terrein van de rechtshandhaving, wordt afzonderlijk aan de verantwoordelijke Gouverneur gerapporteerd. Het daadwerkelijke verslag (bijzonder deel) bestaat dan ook uit twee delen: één deel betreffende de Nederlandse Antillen, één deel betreffende Aruba.

In elk deel zal, na een korte weergave van de belangrijkste algemene conclusies, per bezochte detentie-inrichting worden uiteengezet of, en zo ja, welke veranderingen er sinds het vorige bezoek (nulmeting) hebben plaatsgevonden. Daarbij zal telkens aansluiting worden gezocht bij de specifieke aanbevelingen van het CPT terzake. Daar waar bezochte inrichtingen aan de orde zijn die in 2007 *niet* door het CPT zijn bezocht, zal in het verslag worden volstaan met een overzicht van de belangrijkste bevindingen daaromtrent. Nu naar verluidt het voornemen bestaat de rapportage in verband met een motie van de Tweede Kamer⁴ begin juni 2009 aan de Tweede Kamer aan te bieden en de rapportage over Aruba nog moet worden afgerond, geven we in overweging de onderhavige rapportage afzonderlijk openbaar te maken.

---

3 Mr. A. Hoeneveld is juridisch adviseur van het Kabinet van de Gouverneur van de Nederlandse Antillen en mr. P.T. Benschop is directeur van het Kabinet van de Gouverneur van Aruba.

4 *Kamerstukken II*, 2008-2009, 31 568, nr. 25.

BIJZONDER DEEL

De Nederlandse Antillen

1. Enkele algemene bevindingen vooraf

Alvorens de afzonderlijke plaatsen van detentie aan de orde te stellen enkele algemene bevindingen.⁵

Bijzondere aandacht verdient het rapport d.d. januari 2009 van de Commissie Schoop onder de titel 'Verbeteringen politiecellen en vreemdelingenbarakken Curaçao' dat ons tijdens dit bezoek ter hand is gesteld. Het rapport dat vanuit het Korps Politie Curaçao is uitgebracht bevat verschillende aanbevelingen tot verbeteringen op het werkterrein van de lokale politie. In het rapport wordt uitdrukkelijk aansluiting gezocht bij de aanbevelingen uit het CPT-rapport. Het rapport toont grote betrokkenheid bij en motivatie voor daadwerkelijke verbetering. Het verdient aanbeveling dat de voorgestelde aanbevelingen serieus in overweging worden genomen.

Zoals in het vorige rapport werd aangestipt zijn de zorg voor gedetineerden verschillende instanties betrokken. Te wijzen valt onder meer de politie, de vreemdelingendienst, het ministerie van Justitie en het openbaar ministerie. In het rapport van commissie Schoop valt te lezen dat het openbaar ministerie inmiddels instructies heeft uitgevaardigd aan het Korps politie Curaçao om mishandeling tegen te gaan en hun werkzaamheden te verrichten conform de geldende regelgeving, te weten de Ambt- en geweldsinstructie KPNA (2001) en de ministeriële aanwijzing inzake arrestantenbejegening en gebruik van politiecellen (1996). Voorts wordt er in het rapport opgemerkt dat het Kwaliteitsbureau KPC zal waken over het respecteren van de rechten van arrestanten door politieambtenaren, onder meer door middel van periodieke audits en rapportages aan de Korpschef. Hiertoe is een uitgebreid normenkader en werkprogramma opgesteld (zie bijlage 8C, rapport Schoop).

Tijdens ons bezoek is gebleken dat thans uitvoering wordt gegeven aan het voornemen van de minister van Justitie om maandelijks door het openbaar ministerie celinspecties te laten verrichten. De inspecties worden samen met een vertegenwoordiger van directie Justitiële Zaken (dhr. Lindo) uitgevoerd, waarna aan de minister wordt gerapporteerd. Ten ondersteuning van de inspecties is een zgn. *checklist* opgesteld (zie bijlage 8A, rapport Schoop). Daarbij is nadrukkelijk aansluiting gezocht bij het normenkader van het CPT, hetgeen is toe te juichen.

Opleiding en training van personeel op het terrein van de (justitiële) vrijheidsbeneming is essentieel voor een veilige en menswaardige detentie. Dit besef lijkt in toenemende mate aanwezig. In het opgestelde document 'Richtlijnen opleidingsprogramma arrestantenbewaarder' (zie bijlage 6 rapport Schoop) worden de gewenste competenties van de arrestantenbewaarder uiteengezet. Daarbij is zowel aandacht voor bewaking als bejegening. Ook kennis van het normenkader van het CPT maakt hiervan onderdeel uit.

Met betrekking tot de bekendheid met het CPT valt te wijzen op het feit dat het ministerie van Justitie middels een algemene circulaire het personeel van de detentiecentra heeft ingelicht over de rol, taken en bevoegdheden van het CPT opdat zij hun volle medewerking verlenen wanneer het CPT de centra betreedt.

Intussen tekent zich de staatkundige vernieuwing af. In dat verband hier slechts een algemene constatering over de verschillen die ontstaan tussen de eilanden. Zo gaan de ontwikkelingen met betrekking tot het huis van bewaring op Bonaire met bijstand van Nederland in hoog tempo. Dat steekt schril af bij Curaçao en Sint Maarten. Tot op heden zijn Curaçao en Sint Maarten immers meer op zich zelf aangewezen. Voor Curaçao geldt dat er zeker ontwikkelingen ten goede zijn op het terrein van de politiecellen en bijvoorbeeld ook plannen om de medische verzorging van arrestanten en gedetineerden structureel te verbeteren (zie Appendix III, rapport dr. M.C. Moses), maar

---

⁵ Zie voor een algemene schets onze rapportage Antillen september 2008.

daadwerkelijke realisering begint pas mondjesmaat op gang te komen. Op Sint Maarten verloopt de ontwikkeling moeizamer. Het is van groot belang dat bestuurlijk de lijnen van regie en verantwoordelijkheid duidelijk zijn. Ook de plaatselijke autoriteiten moeten zich in volle omvang verantwoordelijk achter voor de omstandigheden in de politiecellen.

Hoewel in dit rapport zoveel mogelijk getracht is de feiten voor zich te laten spreken, achten we het raadzaam een enkele meer normatieve opmerking te maken. Vergeleken bij de nulmeting van augustus 2008 is de feitelijk gerealiseerde vooruitgang beperkt te achten. Het huis van bewaring op Bonaire is een goede uitzondering. Voor het overige geldt dat relatief gemakkelijk te realiseren zaken als bijvoorbeeld de hygiëne terecht duidelijk de aandacht hebben gehad in de laatste maanden. Ook de aanschaf van matrassen is bijvoorbeeld gerealiseerd. Zonder meer positief is dat er in termen van voornemens en plannen van alles (met name voor de politiecellen) op stapel staat. Intussen ontkomen we er niet aan te constateren dat de onderbrenging van gedetineerden in de politiecellen op St. Maarten en de onderbrenging van gedetineerden in Bon Futuro onder de huidige omstandigheden onaanvaardbaar is. Naar ons oordeel is de situatie in Bon Futuro niet te wijzigen zonder ingrijpende maatregelen. Op korte termijn is praktische bijstand door inzet van bewaarders en verdere expertise op directieniveau met daadwerkelijke zeggenschap absoluut noodzakelijk, terwijl op middellange termijn bouwkundige aanpassingen noodzakelijk zijn.

2. Bevindingen per bezochte plaats van detentie

2.1 Politiecellen

De volgende politiecellencomplexen zijn bezocht:

Curaçao: Barber, Rio Canario, Montagne en Bon Futuro (Blok 1)
Sint Maarten: Philipsburg
Bonaire: Rincon en Kralendijk
Sint Eustatius: Oranjestad
Saba: The Bottom

2.1.1 Inleidende opmerkingen

Het CPT doet de aanbeveling om het systeem van opsluiting in politiecellen te herzien, met het oog op het inkorten van de maximaal toelaatbare periode van opsluiting (paragraaf 10).

Het CPT stelt dat de periode onmiddellijk na de aanhouding en voor de eerste verschijning van een arrestant voor een onafhankelijke rechter, het risico van intimidatie en onderdrukking van de arrestant en misbruik van dwangmiddelen door de autoriteiten het grootst is. Als gevolg daarvan dient de duur van het verblijf in politiecellen zo kort mogelijk te zijn (paragraaf 9).

In het rapport van september 2008 (p.7-8) werd hierover het volgende geconcludeerd:

Het beeld naar aanleiding van het bezoek aan de politiecomplexen en de verschillende gesprekken met politie en leden van het openbaar ministerie naar voren komt, is dat er met betrekking tot de duur van het verblijf in politiecellen weinig veranderd is sinds het bezoek van het CPT. Het gebrek aan beschikbare cellen in de gevangenissen heeft directe gevolgen voor de duur van het verblijf in politiecellen. De in de Antilliaanse praktijk maximaal toelaatbare periode van 18 dagen in politiecellen geldt in afwijking van hetgeen het CPT voor ogen heeft nog steeds als uitgangspunt en wordt zelfs in nogal wat gevallen overschreden. Wel is vastgesteld dat iedere week die een gedetineerde langer dan 18 dagen in een politiecel zit, er door het openbaar ministerie een maand gekort wordt op de strafeis. De rechter volgt dit OM beleid.

Opmerking verdient, dat de Gezamenlijke commissie Strafvordering van de Nederlandse Antillen en Aruba thans werkt aan een voorstel voor een nieuw WvSv. Hierin wordt de maximale duur van het verblijf in politiecellen uitdrukkelijk meegenomen. De commissie stelt o.a. voor dat de duur van het bevel voor in verzekeringstelling ten hoogste drie dagen van kracht zal zijn. Bij dringend noodzakelijkheid in het belang van het onderzoek kan de in verzekeringstelling door de officier van justitie eenmaal worden verlengd met ten hoogste drie dagen. Het voorstel voorziet eveneens in een artikel waarin wordt bepaald dat de bewaring slechts ten uitvoer wordt gelegd in een huis van bewaring, tenzij de rechter anders bepaalt.

Tijdens ons bezoek is niet gebleken dat op dit punt structurele veranderingen zijn doorgevoerd. Wel valt in het rapport van commissie Schoop te lezen dat het openbaar ministerie de periode van in verzekering in de cellen van Barber heeft beperkt tot maximaal 3 dagen. Na renovatie van de cellen kan deze beperking op aangeven van het openbaar ministerie worden losgelaten. Uit gesprekken met het politiepersoneel is evenwel niet gebleken dat hieraan uitvoering wordt gegeven.

2.1.2 Detentieomstandigheden

Barber (Curaçao)

De omstandigheden in het politiecellencomplex Barber worden door het CPT als onacceptabel beoordeeld (paragraaf 19). Het betreft onder andere de slechte ventilatie, de hoge temperatuur op het cellenblok en het ontbreken van een bel-systeem. Voorts wijst het CPT op de afwezigheid van

natuurlijk licht in de cellen, de aanwezigheid van ongedierte (muskieten en muizen) en lekkage in ten minste één cel. Totdat deze problemen zijn verholpen beveelt het CPT aan de cellen in Barber slechts nog te gebruiken voor het vasthouden van arrestanten voor zeer korte periode (paragraaf 20).

Tijdens het bezoek in augustus 2008 kon worden vastgesteld dat er sinds het bezoek van het CPT nauwelijks iets veranderd was. In ons eerste rapport wordt hierover het volgende opgemerkt (p.11):

De lekkage van het dak was nog niet verholpen. Evenmin was er een bel-systeem aanwezig. Aan de temperatuur en de ventilatie was niets gedaan. Het politiepersoneel verklaarde voorts dat er met betrekking tot de verblijfsduur niets is veranderd. De cellen in Barber worden niet enkel gebruikt voor kort verblijf.

Ook tijdens het meest recente bezoek aan Barber blijkt de aangekondigde structurele en duurzame renovatie van het cellencomplex (p.11) nog niet gerealiseerd. Naar verluidt worden allerhande onderhoudswerkzaamheden thans opgeschort met het oog op te realiseren nieuwbouw (renovatie) Als gevolg daarvan is een drietal cellen nog steeds buiten gebruik vanwege lekkage van het dak.

* Net als tijdens het bezoek in augustus 2008 kon wederom worden vastgesteld dat de hygiënische omstandigheden in het cellencomplex te Barber redelijk in orde waren. De aanwezigheid van duurzame en bestendige matrassen in alle cellen vormde een duidelijke verbetering ten opzichte van het bezoek in 2008.

Rio Canario (Curaçao)

Hoewel het politiecellencomplex Rio Canario speciaal bestemd is voor het vasthouden van zgn. bolitaslikkers verbleven er tijdens ons bezoek geen gedetineerden op verdenking van drugssmokkel. Naast de arrestanten die op strafrechtelijk titel waren gedetineerd verbleef er één vreemdeling in het cellenblok.

* De situatie tijdens ons bezoek aan de cellen in Rio Canario bleek grotendeels onveranderd. Net als tijdens het vorige bezoek - en zoals viel op te maken uit het CPT-rapport (paragraaf 15) - was het zeer warm in het cellenblok en stonk het er behoorlijk. Er konden thans nog steeds geen (merkbare) verbeteringen worden gesignaleerd met betrekking tot de ventilatie.

* Er kon worden vastgesteld dat er in het cellencomplex Rio Canario voldoende matrassen beschikbaar waren. Dagelijks worden arrestanten in de gelegenheid gesteld om twee maal 30 minuten te luchten en te bewegen in de aanwezige luchtruimte. In uitzonderlijke situaties wordt het toegestaan om leesmateriaal op cel aanwezig te hebben, zoals het geval was ten aanzien van een jeugdige gedetineerde die zijn schoolboeken op cel mocht hebben. Onduidelijk is gebleven waarom bezit van lectuur op cel niet voor alle gedetineerden wordt toegestaan.

* In het CPT-rapport wordt bijzondere aandacht geschonken aan de surveillance camera's in de cellen in Rio Canario, waarmee permanent toezicht kan worden uitgeoefend. Hoewel het CPT – wanneer dit onder de gegeven omstandigheden noodzakelijk is – geen principiële bezwaren heeft tegen het gebruik van dergelijke camera's, verzet het CPT zich uitdrukkelijk tegen de situatie waarbij de lichten in de cel voortdurend blijven branden, zoals in Rio Canario werd geconstateerd. Voorts beveelt het CPT aan dat er maatregelen genomen moeten worden om enige vorm van privacy voor arrestanten in de cellen mogelijk te maken (paragraaf 16).

Met betrekking tot deze aanbeveling werd in ons rapport uit 2008 (p.9) het volgende opgemerkt:

In de brief van 15 januari stelt de minister van Justitie dat het surveillance camerasysteem in de maand maart 2008 zal worden gereviseerd en beter gericht. De minister geeft tevens aan dat er gekeken zal worden wat het effect met betrekking tot de visibiliteit en privacy zal zijn als de lichten, die constant blijven branden, worden gedimd.

Tijdens ons bezoek aan de cellen in Rio Canario bleek de stand van camera's onveranderd. Het aanwezige personeel bevestigde dit. Bij onderhavig type camera (met vaste richting) zou het ook niet mogelijk zijn de camera's anders te richten. Uit interviews met verschillende politiefunctionarissen blijkt dat men bij de politie niet bekend is met (resultaten van) een onderzoek naar effecten met betrekking tot visibiliteit en privacy bij gedimde verlichting. De praktijk, waarbij de lichten in de cellen met cameratoezicht permanent branden, vindt nog steeds plaats.

Tijdens ons bezoek aan Rio Canario was de situatie rondom het cameratoezicht in de cellen onveranderd. Aan de stand van camera's was niets gewijzigd. Verschillende gedetineerden klaagden er voorts over dat de cellen permanent verlicht werden, waardoor het slapen ernstig werd bemoeilijkt. De aanwezige arrestantenverzorgers kon geen verklaring geven voor deze (standaard)maatregel. Geconstateerd kon worden dat gedetineerden met T-shirts of handdoeken over het hoofd zich probeerden af te sluiten van het felle kunstlicht op de cellen. Bezien tegen de achtergrond van de CPT-normering op dit punt is de geconstateerde praktijk volstrekt onacceptabel te noemen. Temeer omdat er ten tijde van ons bezoek in het geheel geen bolitaslikkers in Rio Canario verbleven en er derhalve geen (aantoonbare) noodzaak bestond voor permanente cameratoezicht in de cellen.

Montagne (Curaçao)

De ophoudcellen van het wijkbureau Montagne maakten geen deel uit van het CPT-rapport. Ook tijdens ons bezoek in augustus 2008 is geen bezoek gebracht aan dit cellencomplex.

* Het complex bestaat uit een vijftal ophoudcellen. De kleine cellen in Montagne zijn slechts bestemd voor het vasthouden van arrestanten gedurende enkele uren, voorafgaand (of tijdens, in geval van onderbreking van) de periode van verhoor. Naar verluidt worden in geen geval arrestanten in Montagne gedetineerd gedurende de nachtelijke uren.

* De ophoudcellen, die te vergelijken zijn met de cellen van het eerder bezochte politiebureau in Punda, waren voorzien van een zitelement en verkeerden in nette staat. De hygiënische omstandigheden waren goed te noemen.

Bon Futuro Blok 1 (Curaçao)

De situatie in het cellencomplex Blok 1 was in vergelijking met ons vorige bezoek gespannen te noemen. Als gevolg van een incident, waarbij vanuit een cel een brandend voorwerp naar de wachtpost was gegooid, is een aantal beperkende maatregelen getroffen. Zo wordt het gedetineerden niet meer toegestaan om gebruik te maken van de inrichtingswinkel. De gespannen sfeer in Blok 1 kan niet los worden gezien van de incidenten die de afgelopen periode in de naastgelegen Bon Futuro gevangenis hebben plaatsgevonden. Vastgesteld kon worden dat tijdens ons bezoek 12 gedetineerden in Blok 1 waren ondergebracht omdat hun veiligheid in Bon Futuro niet meer kon worden gegarandeerd. Het (min of meer) structureel overbrengen van tot gevangenisstraf veroordeelden in politiecellen is in strijd met de wet. Verderop (paragraaf 2.3) zal nader op de problematiek in de Bon Futuro gevangenis worden ingegaan.

* Zoals door het CPT werd geconstateerd, waren de materiële omstandigheden in Bon Futuro Blok 1 in het algemeen redelijk te noemen (paragraaf 18). In onze eerste rapportage kon dit beeld worden bevestigd (p.10). Het cellenblok was recentelijk geschilderd. Ook tijdens dit bezoek kon worden vastgesteld dat de hygiënische toestand in Blok 1 redelijk op orde is. Was in augustus 2008 nog te zien dat alle celdeuren aan de onderzijde waren voorzien van karton, teneinde ongedierte (muizen en ratten) buiten de cellen te houden, kon nu worden vastgesteld dat deze waren verdwenen. De overlast van ongedierte bleek redelijk onder controle. Op het cellenblok was bovendien een reiniger werkzaam.

* Over de aanwezigheid van een zinvolle dagbesteding in het cellencomplex Blok 1 wordt in ons vorige rapport het volgende opgemerkt:

Het CPT doet de aanbeveling dat er voor gedetineerden die gedurende een langere periode in Bon Futuro Blok 1 worden vastgehouden materiaal (leesmateriaal, radio/t.v.) beschikbaar gesteld moet worden voor een zinvolle dagbesteding (paragraaf 18).

In de brief van 15 januari geeft de minister aan dat hiervoor zorg gedragen zal worden. Er zullen (sociale) instanties benaderd worden om hieraan bij te dragen. Voorts stelt de minister dat er met onder andere de Openbare Bibliotheek wordt bekeken of het mogelijk is om vrij regelmatig nieuw leesmateriaal ter beschikking te stellen. Tijdens het bezoek aan Bon Futuro Blok 1 is niet kunnen worden vastgesteld dat hieraan (verdere) uitvoering is gegeven. Het aanbieden van voornoemde vormen van activiteiten is thans in ieder geval niet gerealiseerd. Het aanwezige personeel gaat er – ten onrechte – van uit dat er een algemeen verbod zou bestaan op de aanwezigheid van leesmateriaal in politiecellen, waarop alleen de officier van justitie uitzondering kan maken.

Sinds ons vorige bezoek aan Blok 1 konden geen merkbare verbeteringen worden vastgesteld, noch zijn ons verdere ontwikkelingen op dit punt bekend geworden. In het rapport van de commissie Schoop wordt opgemerkt dat:

Alle politiecellen:

- a. De commissie Schoop (KPC) heeft een inventarisatie en kostenraming gemaakt voor de aanschaf van nuttig recreatiemateriaal. Zie bijlage 4.
- b. De commissie Schoop heeft een dagprogramma opgesteld voor arrestanten. Zie bijlage 5A.

Philipsburg (Sint Maarten)

De detentieomstandigheden in het politiecellencomplex te Philipsburg zijn onverminderd zorgwekkend te noemen. Het algemene beeld is dat sinds het vorige bezoek aan de cellen de situatie niet is veranderd. Op onderdelen kan zelfs van een verslechtering worden gesproken. Onvoldoende toegang tot medische verzorging, de zeer beperkte gelegenheid tot luchten en de afwezigheid van voldoende matrassen in de overbevolkte cellen zijn bepaald ongunstige ontwikkelingen. Afzonderlijk bezien, maar met name ook vanuit een cumulatief perspectief, zijn de detentieomstandigheden in het politiecellencomplex te Philipsburg ver beneden pijl te noemen en in strijd met internationale normen op dit terrein.⁶

In het rapport van september 2008 (p.12) werd over de omstandigheden in de cellen te Philipsburg onder meer opgemerkt:

De (hygiënische) omstandigheden in de cellen van het politiecomplex te Philipsburg waren slecht te noemen. In de cellen, bestemd voor het vasthouden van één arrestant, verbleven twee en in sommige gevallen drie personen. Uit interviews met het politiepersoneel bleek dat er in de regel niet meer dan twee arrestanten per cel worden vastgehouden. Er werd verklaard dat het in sommige gevallen niet te voorkomen is – door gebrek aan capaciteit in het h.v.b. (Pointe Blanche) – dat er tijdelijk drie of zelfs vier arrestanten in een cel worden vastgehouden. Er bestaat gereede twijfel over de vraag of de doorplaatsing van arrestanten naar Pointe Blanche doelmatig en voortvarend geschiedt.

* Doordat de matrassen op de grond waren geplaatst, was de bewegingsruimte van iedere arrestant min of meer beperkt tot de eigen matras. Het was bijzonder warm op het cellenblok. Er was onvoldoende ventilatie en geen inval van natuurlijk licht in de cellen.

* De aanwezige luchtplaats naast het cellenblok was ronduit smerig. De etensresten lagen op de grond en waren zelfs op de muren gesmeerd.

---

6 In onmiddellijke aansluiting op ons bezoek en wel op 27 april 2009 zond wvd. Korpschef A.P. Doran een brief met verbeterpunten inzake luchten, matrassen en medische verzorging betreffende de politiecellen in Philipsburg aan de minister van Justitie.

* Tijdens het bezoek zijn recent ontwikkelde (concept) huisregels overgelegd. Voorts werd benadrukt dat vanuit het politiebureau structureel aandacht werd gevraagd voor doorplaatsing naar Pointe Blanche.

* De bouw (uitbreiding) van het politiecomplex te Philipsburg heeft aanzienlijke vertraging opgelopen wegens schorsing van de aannemer. De oplevering van de uitbreiding is stil komen te staan. Tijdens het bezoek aan Philipsburg lagen de bouwwerkzaamheden nog steeds stil.

Vastgesteld is dat de te realiseren aanbouw een kopie is van het bestaande cellencomplex. Het verdient aanbeveling dat bij de uitbreiding van het cellencomplex voldoende rekening wordt gehouden met de eisen van het CPT hieromtrent. In het bijzonder valt hierbij te denken aan ventilatie, licht en temperatuurregeling en de aanbreng van een bel-systeem. Voor wat betreft de aanwezigheid van voldoende natuurlijk licht in de politiecellen betekent dit, dat de inrichting van de cellen dusdanig moet zijn, dat de arrestanten de dag- en nachtcyclus kunnen waarnemen.

* Er kon worden vastgesteld dat de sfeer in het cellenblok gespannen was. Dit beeld werd door het politiepersoneel bevestigd. Arrestanten zijn zeer gefrustreerd vanwege de omstandigheden waaronder zij in het cellencomplex worden vastgehouden. Er wordt melding gemaakt van vernielingen, opzettelijke verstopping van het afvoersysteem en er vinden niet zelden gewelddadige incidenten plaats tussen arrestanten onderling.

* In de cellen, die bestemd zijn voor het vasthouden van één arrestant, verblijven drie, vier en in sommige gevallen zelfs vijf gedetineerden. Als bijzonder zorgwekkend kan bovendien genoemd worden dat niet voor alle gedetineerden een matras beschikbaar was, waardoor een deel van de arrestanten op de betonnen vloer moet slapen. Dit is een absoluut onacceptabele situatie.

* Vastgesteld kon worden dat er nog steeds vreemdelingen (in sommige gevallen voor lange duur) in de politiecellen verblijven. Verschillende vreemdelingen verklaarden al weken opgesloten te zijn zonder een raadsman te hebben gesproken.

* Voortvarende doorplaatsing van de arrestanten naar het huis van bewaring Pointe Blanche blijkt nog steeds niet mogelijk. Als gevolg daarvan verblijven arrestanten vaak voor zeer lange duur in de politiecel. Dit is volgens het politiepersoneel te wijten aan de beperkte capaciteit in Pointe Blanche. Dit beeld wordt door de directeur van Pointe Blanche bestreden. Tijdens het bezoek aan Pointe Blanche kon worden vastgesteld dat er op dat moment 8 cellen beschikbaar waren voor doorplaatsing vanuit de politiecellen.

* Zowel uit gesprekken met het politiepersoneel als van de kant van de arrestanten blijkt dat arrestanten zeer beperkt worden gelucht. De Korpschef verklaarde dat als gevolg van personeelsgebrek er slechts 1 keer per week gelegenheid wordt geboden tot luchten. Verschillende aanwezige arrestanten klaagden erover dat zij in het geheel niet werden gelucht. Een arrestant zou zelfs al 27 dagen zijn cel niet hebben verlaten. Hoewel de verklaringen uiteen lopen, kan worden vastgesteld dat arrestanten in elk geval niet meer dan 1 keer per week wordt gelucht. Dit is onacceptabel te noemen.

Gerealiseerd dient te worden dat dagelijks luchten van gedetineerden in het internationale recht een absoluut minimumrecht is. De mogelijkheid tot luchten en te bewegen (*'exercise'*) in de buitenlucht vormt voor het CPT dan ook een zeer belangrijk aspect in de beoordeling van het verblijf in politiecellen. Het CPT heeft hieromtrent meermaals benadrukt dat gedetineerden die langer dan 24 uur worden vastgehouden dagelijks de gelegenheid geboden dienen te worden om ten minste één uur in de buitenlucht te kunnen bewegen.

* Hoewel het cellenblok en de cellen tijdens het bezoek een redelijk schone indruk maakten, volgde uit interviews met het politiepersoneel dat er problemen zijn met het schoonmaken. In verband met uitblijven van betaling van het schoonmaakbedrijf zou het soms voorkomen dat de cellen twee á drie weken niet worden schoongemaakt.

* Vastgesteld is dat de bouwwerkzaamheden van uitbreiding van het cellencomplex nog steeds stil liggen. Inmiddels zijn er al wel aanbestedingen gedaan. Er blijkt evenwel een financieel gat van te bestaan voor het hervatten van de werkzaamheden aan de aanbouw.

* Uit gesprekken met het politiepersoneel bleek dat de wens bestaat voor grondige renovatie van de bestaande cellen. Er moet geleverd worden, het elektriciteitssysteem moet vervangen worden en er bestaan problemen met de afvoerleidingen. Vanwege constante overbezetting worden deze werkzaamheden evenwel niet mogelijk geacht. Die mogelijkheid wordt pas als haalbaar gezien bij ingebruikname van de nieuwbouw.

Rincon (Bonaire)

* Op het moment van inspectie waren de cellen in Rincon niet in gebruik. Van het aanwezige politiepersoneel werd vernomen dat het cellencomplex voor het laatst in september 2008 in gebruik was geweest. De cellen worden naar verluidt slechts gebruikt als dit noodzakelijk is in verband met beperkte capaciteit te Kralendijk, dan wel wanneer personen in voorlopige hechtenis vanwege strafvorderlijk belang niet samen in het h.v.b te Kralendijk kunnen verblijven. Dit beeld kwam ook naar voren tijdens het eerste bezoek.

* Niet is gebleken dat er ten aanzien van het regime of het luchten van de gedetineerden gewijzigde instructies zijn vastgesteld. Over de mogelijk tot luchten in Rincon werd in het rapport van september 2008 (p.10) het volgende opgemerkt:

De aanwezige arrestanten klaagden erover dat zij in het geheel niet werden gelucht. Een arrestant zou zelfs al tien dagen zijn cel niet hebben verlaten, de andere drie dagen. Dit werd door de aanwezige arrestantenbewaarder bevestigd. In de brief van 15 januari stelt de minister van Justitie dat door de Korpschef wordt nagegaan om op korte termijn lichamelijke beweging o.a. in Rincon mogelijk te maken en dat er een bel-systeem zal worden aangebracht. Zowel de mogelijkheid tot luchten als het bel-systeem was tijdens het bezoek aan Rincon nog niet gerealiseerd.

* De hygiënische toestand van de cellen van de politiepost in Rincon bleek sedert het laatste bezoek in augustus 2008 niet te zijn gewijzigd. Het cellenblok maakte nog steeds een smerige indruk: op de vloer van de cellen en in de gang om de cellen heen lag afval. In het vorige rapport (p.9) werd hierover geconstateerd:

In tegenstelling tot de bevindingen van het CPT over de hygiënische toestand van de cellen van de politiepost in Rincon (paragraaf 17), maakte het cellenblok een smerige indruk: op de vloer lagen dode kakkerlakken en etensresten, die kennelijk door arrestanten vanuit de cel de gang op waren gegooid. Het was er bovendien zeer warm en het stonk er.

Kralendijk (Bonaire)

Tijdens het bezoek aan het politiebureau te Kralendijk was slechts één cel in gebruik. Het ging om een vrouwelijke gedetineerde die eigenlijk in het h.v.b. behoorde te worden ondergebracht, maar vanwege de verbouwing aldaar en het gebruik van de vrouwenafdeling door mannen, tijdelijk gedetineerd werd op het politiebureau.

* Het oordeel van het CPT over de politiecellen te Kralendijk was naar aanleiding van het bezoek in 2007 uitermate kritisch (paragraaf 21). Het CPT kwalificeert de detentieomstandigheden in de cellen als vreselijk ('*appalling*'). De ernst van de situatie blijkt onder meer uit het feit dat het CPT onmiddellijk na het bezoek de dringende aanbeveling heeft gedaan tot sluiting van het cellencomplex, totdat substantiële verbeteringen zijn doorgevoerd. De bevoegdheid van het CPT tot het maken van dergelijke '*immediate observations*' wordt slechts in zeer urgente gevallen gebruikt.

In het rapport van september 2008 kon worden gemeld dat sinds het bezoek van het CPT de cellen te Kralendijk grondig zijn schoongemaakt en geveerd (p.11). Over de hygiënische stand van zaken in de cellen in Kralendijk is het volgende opgemerkt:

Het cellenblok en de cellen maakten een schone en goed verzorgde indruk. In de cellen waren voldoende schone matrassen aanwezig. Alle cellen waren voorts uitgerust met een toilet. Op één na waren alle toiletten gerepareerd. Het toiletsysteem is zo ingericht dat het doorspoelen ervan, op verzoek van de arrestant, van buitenaf plaatsvindt. Het is voor de arrestanten evenwel lastig om de aandacht van het politiepersoneel te trekken. De cellen waren niet uitgerust met een bel-systeem. Wel was er op de gang van het cellenblok een intercom geïnstalleerd. Deze was evenwel kapot.

* Sinds ons bezoek in 2008 is de structurele situatie ten aanzien van de politiecellen niet of nauwelijks gewijzigd, met dien verstande dat de hygiënische toestand van de cellen eerder verslechterd was. De cellen maakten een smerige indruk. Het intercomsysteem functioneerde nog steeds niet. Wel kon worden vastgesteld dat er voldoende nieuwe matrassen in voorraad waren op het politiebureau.

* Uit gesprekken met het politiepersoneel kon worden opgemaakt dat ook het regime niet was gewijzigd. Gelegenheid voor luchten en beweging in de buitenlucht is er nog steeds op de kleine binnenplaats naast het cellenblok voor ongeveer 15 minuten per dag, na afloop van het douchen. De door het CPT gehanteerde norm van ten minste één uur luchten per dag werd derhalve nog steeds niet behaald.

Vastgesteld kon worden dat het bezit van leesmateriaal op de cellen - om onduidelijke redenen - niet werd toegestaan. In navolging van CPT-normering terzake verdient het aanbeveling de aanwezigheid van boeken, tijdschriften en (oude) kranten toe te staan en zo mogelijk te faciliteren, zodat in enige vorm van dagbesteding kan worden voorzien.

* Tijdens het gesprek met de korpschef van Bonaire werd gemeld dat er concrete plannen zijn om de huidige politiecellen te Kralendijk en Rincon buiten gebruik te stellen en 10 cellen in de vorm van containers te creëren, die op het terrein van het h.v.b. zouden kunnen worden geplaatst. Daarbij zou door middel van het sluiten van een convenant tussen de directie van het h.v.b. en het politiekorps kunnen worden aangesloten op de ontwikkeling van het h.v.b. De financiering van dit voorstel is nog niet rond en de besluitvorming nog niet afgerond.

Oranjestad (Sint Eustatius)

Sinds het bezoek in augustus 2008 hebben zich met betrekking tot de politiecellen in Oranjestad geen noemenswaardige veranderingen voorgedaan. In het rapport van september 2008 (p.13) werd over de omstandigheden in de cellen te Oranjestad onder meer opgemerkt:

Het cellengedeelte van het politiebureau Oranjestad bestaat uit drie cellen: twee cellen ieder bestemd voor het vasthouden van twee mannelijke arrestanten en een éénpersoons vrouwencel. De mannencellen zijn afgescheiden van de vrouwencel door middel van een muur. Er verbleven tijdens het bezoek geen arrestanten op het politiebureau. De cellen worden – zo bleek uit de schriftelijke registratie – niet vaak gebruikt.

* De bouw van een nieuw politiebureau is in voorbereiding. Er zullen drie tot vier politiecellen komen. Aanvankelijk bevatten de nieuwbouwplannen ook een h.v.b.-gedeelte. Daar is vanwege budgettaire redenen vanaf gezien.

* Op dit moment worden arrestanten doorgeplaatst naar het h.v.b. Pointe Blanche op Sint Maarten. Het is vanwege het capaciteittekort daar niet altijd mogelijk arrestanten door te plaatsen. Er zijn thans goede afspraken gemaakt. De vrees bestaat dat de situatie zal veranderen wanneer het staatkundige veranderingproces op de BES-eilanden van kracht zal worden en er wellicht samengewerkt

moet gaan worden met het h.v.b. op Bonaire. Dit zou grote financiële gevolgen hebben. Bovendien zal het gevolgen hebben voor het bezoeken van gedetineerden door familie.

* De detentieomstandigheden in Oranjestad waren heel behoorlijk, voor zover het gaat om een verblijf van minder dan tien dagen. Het cellenblok maakte een schone indruk. Er was recentelijk geschilderd. Alle cellen waren voorzien van een sanitaire annex. Er was een kleine luchtplaats in het politiecomplex aanwezig, waar dagelijks ruim de gelegenheid wordt geboden om te luchten. Ook werd het toegestaan om leesmateriaal op cel te hebben. Er is altijd een bijbel aanwezig.

Zowel de toestand van de cellen als het regime is niet gewijzigd. De hygiëne in de cellen in Oranjestad verdient wel enige aandacht. Er hangen camera's in het cellencomplex, maar deze werken niet. Gedetineerden kunnen door middel van roepen aandacht vragen van het politiepersoneel op de post. Op het moment van het bezoek waren er geen gedetineerden opgenomen. Kort voor aanvang van het bezoek waren twee gedetineerden overgebracht naar Sint Maarten.

* De bouw van het nieuwe politiebureau, waarin vier cellen (acht detentieplaatsen) zullen zijn opgenomen, vordert gestaag. Volgens planning zal het nieuwe politiebureau in augustus 2009 in gebruik kunnen worden genomen.

* In het project Verbetering detentieomstandigheden BES-eilanden is voorzien in de nieuwbouw van een Huis van Bewaring op Sint Eustatius met een capaciteit van 30 detentieplaatsen. Dit gebouw zal naar verwachting over enkele jaren worden gerealiseerd na de voltooiing van het nieuwe Huis van Bewaring op Bonaire.

The Bottom (Saba)

Het politiecomplex The Bottom maakt geen deel uit van het CPT-rapport. Het complex kon om logistieke redenen ook niet worden bezocht in augustus 2008. De belangrijkste bevindingen naar aanleiding van het bezoek zullen hieronder worden weergegeven.

* Het cellengedeelte van het politiebureau The Bottom bestaat uit drie cellen: twee cellen ieder bestemd voor het vasthouden van twee arrestanten en een ontnuchteringcel. De cellen zijn van elkaar afgescheiden door middel van een muur. Er verbleven tijdens het bezoek twee arrestanten op het politiebureau. Werden de cellen voorheen slechts sporadisch gebruikt, de laatste maanden zijn er regelmatig arrestanten opgenomen. Bij bezetting van de cellen is er in de nachtelijke uren steeds beveiligingspersoneel aanwezig. Er is geen belsysteem aanwezig, maar arrestanten kunnen door middel van roepen de aandacht van het beveiligingspersoneel op de politiepost vragen.

* De detentieomstandigheden in het cellencomplex The Bottom waren aanvaardbaar te noemen, voor zover het gaat om een verblijf van minder dan tien dagen. Gemeld werd dat de cellen bij uitzondering worden gebruikt voor een langere duur bij overplaatsing van gedetineerden uit Sint Maarten om strafvorderlijke redenen.

De cellen zijn voorzien van een toilet en twee maal daags bestaat de gelegenheid tot douchen in een aparte ruimte. Er is een kleine luchtplaats op het complex aanwezig, waar dagelijks enkele malen de gelegenheid bestaat tot luchten. Wel verdient de registratie daarvan in het wachtrapport de aandacht. Het werd arrestanten in cellencomplex The Bottom toegestaan leesmateriaal op cel te hebben.

Een aandachtspunt betreft de ter beschikking gestelde matrassen. De aanwezige matrassen in de cellen waren ernstig beschadigd en als zodanig niet meer geschikt voor gebruik. Het op Curaçao op de politiecellen inmiddels in gebruik zijnde nieuwe model matras was bij de autoriteiten niet bekend.

Voor wat betreft de medische verzorging kan gemeld worden dat er een arts op afroep beschikbaar is.

2.1.3 Mishandeling en waarborgen tegen mishandeling

* Het CPT heeft herhaaldelijk benadrukt dat gedurende de periode onmiddellijk na de vrijheidsberoving het risico op intimidatie en fysieke mishandeling het grootst is. Als gevolg hiervan heeft het CPT een aantal procedurele waarborgen ontwikkeld, teneinde dit risico tot een absoluut minimum te beperken (paragraaf 24). Het gaat daarbij onder meer om het recht op toegang tot een raadsman en het recht op notificatie van de vrijheidsbeneming.

In het vorige rapport werd over deze fundamentele waarborgen het volgende geconcludeerd:

* Een belangrijke waarborg vormt de toegang tot een raadsman vanaf het vroegste moment van de vrijheidsbeneming. Volgens het CPT wordt de toegang tot een raadsman des te belangrijker, nu het heeft vastgesteld dat het verblijf in politiecellen in de Nederlandse Antillen niet zelden voor langere periode plaatsvindt.

Het CPT doet de aanbeveling om met de Orde van Advocaten het systeem van het inschakelen van een pro-deo advocaat te optimaliseren (paragraaf 25). Gedurende het bezoek zou het CPT verschillende klachten hebben ontvangen van gedetineerden die verklaard hebben een pro-deo advocaat nimmer te hebben gezien noch gesproken alvorens zij voorgeleid zijn bij een onafhankelijke rechter.

De minister van Justitie stelt bij brief van 15 januari dat er een instructie zal volgen aan het Openbaar ministerie zodat zicht wordt verkregen in de door het CPT geconstateerde problematiek. Aan de hand van de resultaten zal er, in overleg met de Orde, noodzakelijke verbeteringen worden vastgesteld en doorgevoerd.

Uit interviews (o.a. met de Advocaat-generaal) is niet gebleken dat deze voorgestelde instructie aan het openbaar ministerie is uitgegaan, noch dat aan dit voornemen verdere uitvoering is gegeven. Het door het CPT vastgestelde beeld van in gebreke blijvende advocaten wordt door het openbaar ministerie bevestigd. In het algemeen wordt wel voldaan aan de verplichting om een arrestatie met daarop volgende vrijheidsbeneming te melden aan de advocatuur. Zie nader hierover het citaat hierna uit de brief van de minister van Justitie 27 augustus 2008.

* Een andere waarborg betreft het recht voor iedere arrestant om iemand naar keuze te informer over zijn aanhouding (paragraaf 26). Dit is het zogenaamde recht op notificatie. In de brief van 15 januari stelt de minister van Justitie het openbaar ministerie te instrueren eenvoudige uitvoeringsrichtlijnen op te stellen en in te voeren ten behoeve van het politiepersoneel. Het recht op notificatie zal vervolgens uitdrukkelijk moeten worden bijgevoegd op het formulier met rechten voor de verdachte, zoals bedoeld in artikel 83 WvSv. Voorbereiding voor een nieuw WvSv vindt thans plaats.

Uit verschillende interviews is gebleken dat, hoewel het recht op notificatie van de vrijheidsbeneming nog niet uitdrukkelijk in een wettelijke regeling is neergelegd, hieraan in de praktijk wel uitvoering wordt gegeven.

Tijdens ons bezoek is niet gebleken dat ten aanzien van bovengeciteerde bevindingen veranderingen te melden zijn.

* Het CPT stelt voorop dat de rechten van de arrestant van weinig waarde zijn, indien personen die van hun vrijheid zijn beroofd niet op de hoogte worden gebracht van het bestaan van deze rechten. Als gevolg daarvan beveelt het CPT aan personen die op het politiebureau worden vastgehouden uitdrukkelijk te informeren over al hun rechten. In het rapport van de commissie Schoop valt te lezen dat de ministeriële aanwijzing inzake arrestantenbejegening en gebruik van politiecellen (januari 1996) is herzien en een uittreksel van de meest relevante bepalingen is vertaald in Papiamentu, Engels en Spaans.

* Een volgende waarborg betreft het systeem van verslaglegging van relevante gegevens omtrent het verblijf in politiecellen (paragraaf 27). In deze individuele '*custody records*' dienen onder meer gegevens geregistreerd te worden als: het tijdstip van binnenkomst op het politiebureau, het moment van de voorgeleiding voor de rechter-commissaris, de aanwezigheid van persoonlijke

bezittingen, het tijdstip van het aanbieden van maaltijden, het tijdstip van het bezoek van een arts of de raadsman, het tijdstip en de duur van het verhoor en de verschijning ter terechtzitting.

Net als in augustus 2008 (p. 14) kon vastgesteld worden dat er in de bezochte politiebureaus op elementaire wijze verslaglegging plaatsvindt door middel van een algemeen dagjournaal. Gebruikmaking van ACTPOL (ICT-applicatie binnen alle politiekorpsen) vindt nog slechts plaats op Bonaire. Uit het gesprek met de minister van Justitie bleek dat de module voor een eenvormig en persoonlijk arrestandossier in ontwikkeling is. Een eerste versie wordt ieder moment verwacht zodat deze geïmplementeerd kan worden in het bestaande systeem.

* In het rapport van de commissie Schoop wordt ten aanzien het voorkomen van fysieke mishandeling en intimidatie door politiefunctionarissen het volgende bericht:

- a. Komishon Disiplina KPC heeft diverse gedragsregels, normen en dienstvoorschriften – ook met betrekking tot arrestatie – doorgelicht en aangescherpt of aangepast. De (her)nieuwde instructies worden bekrachtigd door de gezaghebber en uitgevaardigd aan het politiepersoneel.
- b. Het College van Korpschefs KPNA heeft een inventarisatie gemaakt van de kwaliteit, het aanbod en de deelname aan de Integrale Beroepsvaardigheden Training (IBT) – waaronder vaardigheden met betrekking tot arrestatie. De trainingen vinden plaats en lopen goed.

(...)

- a. Het OM heeft het KPC in juni 2008 opgedragen om richtlijnen en procedures op te stellen voor het optreden van het Arrestatieteam (AT), met aandacht voor het gebruik (al of niet) van blinddoeken en maskers.
- b. De opdracht van het OM aan KPC houdt tevens het opstellen in van een klachtenregeling tegen het onrechtmatig optreden van (gemaskerde leden van) het AT. Daarbij zal een bevoegde opsporingsinstantie moeten worden aangewezen.
- c. De Klachtencommissie Politieel Optreden (KPO) moet worden geheractiveerd.

2.1.4 Conclusie: bevindingen over politiecellen

Sinds het bezoek in augustus 2008 is de feitelijke situatie in de politiecellen op onderdelen verbeterd. In hoofdzaak is de situatie onveranderd. De voornemens en plannen ter verbetering zijn slechts zeer beperkt gerealiseerd. Dit hangt voor een deel samen met de korte termijn sinds ons eerste bezoek. Bijzondere aandacht vraagt de situatie op Sint Maarten. De toestand in het cellencomplex te Philipsburg is zeer problematisch.

De belangrijkste bevindingen over wat sinds augustus 2008 niet is gerealiseerd:

- de verblijfsduur in Philipsburg is te lang, doorplaatsing geschiedt niet altijd voortvarend;
- vreemdelingen verblijven, soms voor langere duur in politiecellen;
- bij toenemende druk wordt er niet vastgehouden aan de officiële capaciteit van de cellen;
- aangekondigde structurele renovatie cellencomplex Barber nog niet gerealiseerd;
- situatie betreffende permanent cameratoezicht en verlichting cellen Rio Canario onveranderd;
- de norm van een uur luchten en bewegen in buitenlucht per dag wordt niet overal gehaald;
- arrestanten in cellencomplex Philipsburg hebben onvoldoende toegang tot medische verzorging;
- in het cellencomplex te Philipsburg zijn onvoldoende matrassen aanwezig;
- enige vorm van dagbesteding bij verblijf van meer dan enkele dagen wordt in geen van bezochte politiecellen gerealiseerd;
- er vindt nog geen medische intake van arrestanten plaats;
- ten aanzien van de ventilatie en de temperatuur in de cellen is geen verandering waargenomen;
- de matrassen van het cellencomplex The Bottom zijn ongeschikt voor gebruik.

De belangrijkste bevindingen over wat sinds augustus 2008 wel is gerealiseerd:

- hygiënische omstandigheden (met uitzondering van Rincon) in de politiecellen zijn aanvaardbaar;
- er zijn thans voldoende matrassen beschikbaar in Barber en Rio Canario;
- de bouw van het nieuwe politiebureau in Oranjestad (Sint Eustatius) vordert gestaag;
- een uittreksel met rechten voor arrestanten is in vier talen opgesteld;

Afzonderlijk vermelding verdient de gestructureerde aanzet tot verbetering zoals deze is vastgelegd in het rapport van de Commissie Schoop. In het bijzonder verdient een (concept) dagprogramma voor arrestanten nadere aandacht. Het is van groot belang dat besluitvorming over deze plannen plaatsvindt.

2.2 Vreemdelingendetentie

2.2.1 Detentieomstandigheden

* Net als in augustus 2008 zijn tijdens dit bezoek de verblijfsomstandigheden in de illegale barakken op Curaçao aan nadere inspectie onderworpen. In het CPT-rapport werden destijds grote zorgen geuit over de detentieomstandigheden in de illegale barakken (paragraaf 31-33). De tekortkomingen betreffende de fysieke omstandigheden, alsmede het gevoerde regime hebben het CPT zelfs aanleiding gegeven tot het maken van zgn. *'immediate observations'* (paragraaf 7). Hierin doet het CPT de dringende aanbeveling tot verbetering.

Dit zorgelijke beeld werd in ons rapport van september 2008 bevestigd. Daarin valt onder meer te lezen dat er sinds het bezoek van het CPT nagenoeg niets in de illegale barakken was veranderd. Over de verblijfsomstandigheden wordt het volgende vastgesteld:

De verblijfsomstandigheden zijn absoluut ver beneden de maat. Dit beeld wordt door het aanwezige personeel bevestigd. Er is geen enkele vorm van zinvolle dagbesteding. De vreemdelingen verblijven de gehele dag in de barakken, veelal liggend/hangend op bed. Er is inmiddels wel een plan tot ingrijpende verbouwing van de barakken.

* Het aanwezige personeel verklaart dat de vreemdelingen drie keer per week in de gelegenheid worden gesteld om te luchten – op de geïmproviseerde luchtplaats voor de vrouwenbarak – doch niet langer dan 30 minuten per keer. Een personeelslid geeft aan graag meer gelegenheid tot luchten te bieden, maar dat het niet is toegestaan. Dit zou zijn terug te voeren op een rechterlijk vonnis. Dit kan niet anders dan op een verkeerde interpretatie van het rechterlijke vonnis berusten.

Tijdens het bezoek kon worden vastgesteld dat de situatie in de illegale barakken ongewijzigd was.

In het rapport van de Commissie Schoop is over de plannen voor verbouwing van de illegale barakken het volgende te lezen:

- a. Ten behoeve van de nodige fysieke verbouwingen en verbeteringen van de vreemdelingenbarakken – mede opdat deze aan de CPT-normen voldoen – is een project in voorbereiding dat via het Masterplan gevangeniswezen zal worden gefinancierd. Het technisch plan is nagenoeg gereed. Zie bouwschetsen in bijlage 3.
- b. Wanneer de verbouwing is gerealiseerd, zullen de bezettingsnormen worden gehandhaafd.

Met betrekking tot zinvolle dagbesteding bericht ditzelfde rapport het volgende:

- a. (...)
- b. De commissie Schoop (KPC) heeft een inventarisatie en kostenraming gemaakt voor de aanschaf van nuttig recreatiemateriaal. Zie bijlage 4.
- c. Luchten is onderdeel van het door de commissie Schoop opgestelde dagprogramma voor opgesloten ongedocumenteerde vreemdelingen (zie bijlage 5B).

* Zoals in onze vorige rapportage te lezen was (p.18) besteedt het CPT traditiegetrouw aparte aandacht aan het personeel dat werkzaam is in detentiecentra voor vreemdelingenbewaring. Het CPT onderstreept daarbij in het bijzonder het belang van een zorgvuldige selectie van goed opgeleid personeel. Het formuleert vervolgens een aantal criteria waaraan personeelsleden van detentiecentra voor vreemdelingen dienen te voldoen. Zo dient het personeel te beschikken over adequate communicatieve vaardigheden. Daarnaast dienen zij bekend te zijn met de verschillende culturele achtergronden van de vreemdelingen en kennis van relevante vreemde talen te hebben. Verder dienen zij in staat te worden geacht bepaalde symptomen van stress (post traumatisch of als gevolg van sociaal culturele veranderingen) bij vreemdelingen te herkennen en hier op adequate wijze mee om te gaan.

In het rapport van Commissie Schoop (p.6) wordt over training en opleiding van personeel dat werkzaam is (of gaat worden) in de illegale barakken het volgende opgemerkt:

De commissie Schoop (KPC) heeft richtlijnen (eisen) opgesteld voor een opleiding tot arrestantenbewaarder. Zie bijlage 6. Uitgangspunt is het combineren van bejegening en bewaking omdat scheiding van deze functies praktisch niet haalbaar lijkt. De richtlijnen zijn voorgelegd aan het LPO om de opleiding te ontwerpen en op te zetten.

* Het CPT beveelt systematische medische screening aan bij binnenkomst waarbij de vertrouwelijkheid in het contact met de medicus is gewaarborgd. Verder wordt dagelijkse aanwezigheid van een verpleegkundige noodzakelijk geacht alsmede in spoedeisende gevallen adequate toegang tot de tandarts en de beschikbaarheid van toereikende psychologische/psychiatrische hulpverlening (paragraaf 35). Desgevraagd is meegedeeld dat deze aanbevelingen nog steeds niet zijn gerealiseerd.

In het rapport van Commissie Schoop (p.7) valt te lezen dat door politiearts dr. Moses een beleidsnota is opgesteld (november 2008) voor de reorganisatie en verbetering van de medische zorg (inclusief intake) voor politiearrestanten en opgesloten ongedocumenteerde vreemdelingen. De nota stelt integratie met de medische zorg voor (straf-)gedetineerden voor. Dat betekent onder meer dat de betrokken verpleegkundigen vanuit oogpunt van efficiëntie in de formatie van Bon Futuro worden ingedeeld.⁷

2.2.2 Conclusie: bevindingen over vreemdelingendetentie

Ten aanzien van de verblijfsomstandigheden in de illegale barakken op Curaçao zijn (vooralsnog) geen zichtbare verbeteringen geconstateerd. Hoewel er op verschillende onderdelen structurele verbeterplannen beschikbaar zijn, is de huidige stand van zaken rondom het vasthouden van vreemdelingen in de Nederlandse Antillen onverminderd zorgwekkend te noemen.

---

⁷ Het standpunt van de minister van Justitie omtrent deze plannen is nog niet bekend, maar we proefden in gesprekken terughoudendheid. Zo wordt betwijfeld of het een goede oplossing is om verpleegkundigen dagelijks speekuur te laten op de politecellencomplexen.

2.3 Penitentiaire inrichtingen (gevangenissen en huizen van bewaring)

Tijdens het bezoek aan de Nederlandse Antillen is een bezoek gebracht aan de Bon Futuro gevangenis te Curaçao en het h.v.b. Pointe Blanche te Sint Maarten. Als gezegd is voor de stand van zaken in het h.v.b. van Bonaire gebruik gemaakt van de verslaglegging van mr. A. Hoeneveld en mr. P.T. Benschop. De bevindingen en opmerkingen naar aanleiding van al deze bezoeken zullen in het navolgende apart behandeld worden.

Bon Futuro (Curaçao) – gevangenis en huis van bewaring

2.3.1 Inleidende opmerkingen

Sinds ons bezoek in augustus 2008 heeft er een serie (gewelddadige) incidenten plaatsgevonden in de Bon Futuro gevangenis die van directe invloed is geweest op het huidige leefklimaat en de onderlinge verhoudingen in de inrichting. Bijzonder in het oog springend was het incident op 23 september 2008 waarbij een gedetineerde werd doodgeschoten. Voorts vond op 17 maart 2009 een gewelddadige ontsnapping plaats van 6 gedetineerden uit de Bon Futuro gevangenis. Twee personeelsleden werden daarbij door gewapende gedetineerden voor korte tijd gegijzeld. Uit vrees voor hun veiligheid en de omstandigheden waaronder in de gevangenis gewerkt moet worden legde het bewarend personeel voor enkele dagen het werk neer. Hierdoor ontstond een explosieve en dreigende situatie op de afdelingen.

Inmiddels kon worden vastgesteld dat de veiligheidssituatie grotendeels lijkt te zijn gestabiliseerd. Als gevolg van de incidenten is een crisisteam samengesteld om de situatie in Bon Futuro weer op orde te krijgen. Er wordt thans drie keer per week vergaderd om de operationele gang van zaken te regelen.

Ten tijde van het bezoek bleek dat de voornaamste taak van het bewarend personeel thans beperkt is tot handhaving van een basaal veiligheidsniveau in de inrichting. Duidelijk is dat als gevolg van genoemde incidenten het ingezette verbetertraject op onderdelen ernstig is gestagneerd.

Mede ingegeven door de genoemde incidenten is een aantal maatregelen in voorbereiding om de toegangsbeveiliging en de algemene veiligheid in de inrichting te verbeteren. In een aan ons ter hand gesteld schema onder de titel 'Activiteitenoverzicht CPT, Bon Futuro (GW NA)' worden genoemd:

a. Transporthof bij de hoofdpoort realiseren	1 Aug 09
b. Toegangscontrole gebouw personeel/bezoekers	1 Jun 10
c. Toegangscontrole gebouw goederen	1 Jun 09
d. Intern camera- observatiesysteem	1 Mei 09
e. Individueel personeelsalarmsysteem realiseren	1 Aug 09
f. Traliewerk/ Louvres 7,8, FOBA verstevigen	1 Aug 09
g. Herbehuisvesting van de afdeling Sociale dienst	1 Okt 09
h. Alle branddetectie app. en blusmiddelen upgraden	1 Okt 09

Ten tijde van ons bezoek kon worden vastgesteld dat ten behoeve van de te realiseren transporthof (onder a) voorbereidende werkzaamheden werden verricht.

2.3.2 Relatie inrichtingspersoneel met gedetineerden

* Zoals in het rapport van september 2008 (p.20) reeds werd gemeld baart de relatie tussen het inrichtingspersoneel en de gedetineerden in de Bon Futuro gevangenis het CPT grote zorgen (paragraaf 41). Met name het uitblijven van daadwerkelijke positieve bejegening van het grootste deel van de gevangenispopulatie. Het behoeft geen verbazing dat de huidige toestand in Bon Futuro ertoe heeft geleid dat de afstand tussen het personeel en de gedetineerden groter is geworden. Dit geeft in de dagelijkse gang van zaken in de inrichting nog de nodige problemen. Met name het in- en uitsluiten van gedetineerden loopt nog niet naar tevredenheid.

Uit het gesprek met o.a. de directie van de inrichting blijkt dat inmiddels vrijwel alle personeelsleden van de executieve dienst de training 'Praktisch Penitentiair Optreden (PPO)' hebben gevolgd, waarbij de bejegening van gedetineerden en het hanteren van geweld gedoceerd worden.

* Het CPT toont zich eveneens zeer bezorgd over het aantal geweldsincidenten tussen gedetineerden onderling (paragraaf 46). Het CPT benadrukt in al zijn rapporten dat op de inrichtingsautoriteiten een zorgplicht rust om te waken over de belangen en de lichamelijke fysieke bescherming van gedetineerden. De inzet van cameratoezicht kan een belangrijk instrument zijn bij het terugdringen van geweld. Een veilig detentieklimaat vereist volgens het CPT bovenal voldoende inrichtingspersoneel en meer contacten tussen het personeel en de gedetineerden zodat een positieve relatie kan worden opgebouwd.

Zoals hierboven vermeld (paragraaf 2.1.2) verblijven ten tijde van ons bezoek 12 gedetineerden in het politiecellencomplex Blok 1 omdat hun veiligheid op reguliere afdelingen van Bon Futuro onvoldoende gegarandeerd zou kunnen worden. De beperkte mogelijkheid voor selectie en differentiatie is daaraan debet. De bouwkundige staat van de Bon Futuro gevangenis staan daaraan in de weg. Er wordt verteld dat het een enkele keer voorkomt dat 'kwetsbare gedetineerden' voor hun eigen veiligheid – en niet zelden op eigen verzoek – tijdelijk in afzonderingscellen verblijven. Het structureel onderbrengen van tot gevangenisstraf veroordeelden in politiecellen is in strijd met de wet.

Het tijdens het vorige bezoek geuite voornemen om nadere differentiatie mogelijk te maken, door Blok 3 speciaal in te richten voor het vasthouden van de categorie jongvolwassene gedetineerden (18-23 jaar) bestaat nog steeds.

2.3.3 Detentieomstandigheden

* Met betrekking tot de detentieomstandigheden valt met name op dat de hygiënische situatie in Bon Futuro redelijk op orde was. Werd in ons vorige rapport nog melding gemaakt van zwerfvuil (vuilniszakken en etensbakken) op de grond en in het prikkeldraad op de gevangensmuren (p.21), thans maakte de inrichting een redelijk schone indruk. Er is op initiatief van Justitiële Zaken bovendien een commissie ingesteld die maandelijks rapporteert over de (hygiënische) omstandigheden. Naar verluidt maken de gedetineerden op beperkte schaal zelf schoon. Het verdient aanbeveling dat het schoonhouden van de afdelingen op meer structurele wijze zou plaatsvinden door het aanstellen van een zgn. reiniger, hetgeen in Nederlandse penitentiaire inrichting gebruikelijk is. Op Blok 1 was reeds een reiniger werkzaam.

* Het CPT stelt voor dat iedere cel dient te worden uitgerust met een bel-systeem, incl. de vrouwenafdeling (paragraaf 48). In ons rapport van september (p.21) wordt hierover het volgende opgemerkt:

De minister van Justitie verklaart bij brief van 15 januari dat een technisch plan is opgezet voor het aanbrengen van een dergelijk systeem. Tijdens het gesprek met de directie en de technische bijstanders bleek dat men er druk mee bezig is. De financiering zou inmiddels rond zijn. De benodigde kabels liggen er al. Het bel-systeem zal hierop worden aangesloten.

Het aanbrengen van het bel-systeem blijkt thans nog niet gerealiseerd. In het Activiteitenoverzicht CPT, Bon Futuro (GW NA) staat vermeld dat er per 1 mei een offerteaanvraag zal zijn en de opdracht per 1 augustus moet zijn aanbesteed.

* Voor een betere hygiëne stelt het CPT voor om een scheiding aan te brengen tussen de toiletten en de douches bij de strafcellen (paragraaf 49). In ons vorige rapport was te lezen dat de minister van Justitie voornemens was dit punt mee te nemen in het voorstel voor een algehele renovatie van de strafcellen binnen de algehele onderhoud- en verbouwplannen voor Bon Futuro. In het Activiteitenoverzicht CPT, Bon Futuro (GW NA) wordt hierover het volgende gemeld:

a.	TOR voor upgraden strafcellen opstellen	1 Mei 09
b.	Sanitair vervangen c.q. repareren	1 Aug 09
c.	Waterleiding vervangen	1 Aug 09
d.	Matrassen vervangen	20 April 09
e.	Alarmeringsstelsel aanleggen	1 Aug 09
f.	Ventilatie stelsel aanbrengen	1 Sept 09
g.	Dak lekkage repareren	1 Sept 09
h.	Daglicht toetreding realiseren	1 Sept 09
i.	Luchtplaats aanbrengen	1 Sept 09
j.	Schoonmaak programma opstellen met gedetineerden en monitoren	1 Mei 09

2.3.4 Regime

* In ons vorige rapport kon worden vastgesteld dat een eerste aanzet tot het aanbieden van een zinvol dagprogramma in Bon Futuro was aangevangen (p.21). Zo werd er tijdens het bezoek in augustus 2008 onder meer op beperkte schaal computeronderwijs aan gedetineerden aangeboden en waren er cursussen voor analfabeten. In totaal werd er voor ongeveer 1/3 deel van de gedetineerdenpopulatie een beperkte vorm van dagprogramma aangeboden.

Uit gesprekken met de directie kwam naar voren dat het dagprogramma volgens een stijgende lijn verliep. Zo kon worden gemeld dat er op beperkte schaal buitenarbeid werd verricht. Na de genoemde incidenten is het aanbod van activiteiten in Bon Futuro evenwel nagenoeg tot nul gereduceerd. Langzaam maar zeker worden er thans weer enige activiteiten aangeboden voor een klein deel van de gedetineerden.

Vanwege een gebrek aan sportinstructeurs is de (onlangs heropende) sportzaal nog niet in gebruik genomen.

2.3.5 Personeel

* Het personeelstekort in de Bon Futuro gevangenis, zoals dat door het CPT wordt vastgesteld, is nog onverminderd aanwezig. In het vorige rapport (p.22) kon hier worden opgemerkt:

In de brief van 15 januari merkt de minister van Justitie op dat al enige tijd een wervingsplan wordt uitgestippeld door de technische bijstanders. Het aangekondigde traject van de formalisering van de functiewaardering van gevangenisbewaarders zou inmiddels gereed zijn. Door interne verschuiving mogelijk te maken, zouden formatieplaatsen voor bewaarders worden gecreëerd. De wervings- en selectiecampagne zullen de vacant geworden formaties moeten opvullen. Voorts kondigt de minister aan dat in het kader van de externe beveiliging 25 extra beveiligingsfunctionarissen worden geworven via de Stichting.

In het Activiteitenoverzicht CPT, Bon Futuro (GW NA) is te lezen dat de wervingscampagne voor inrichtingswerkers en beveiligingswerkers nog in volle omvang bezig is. Voorts is een advertentie geplaatst voor een viertal hoofden. De werving geschiedt internationaal.

2.3.6 Medische zorg

* De situatie rondom het medische personeel dat werkzaam is in Bon Futuro is sinds ons bezoek in augustus 2008 grotendeel onveranderd. Wel wordt opmerking gemaakt dat al het personeel recentelijk EHBO-cursus heeft gevolgd.

In het rapport van september 2008 (p.22) viel te lezen dat door de week er tot 22.00 uur een verpleegkundige in de inrichting aanwezig is en in het weekend tot 19.00 uur. Daarna is de verpleegkundige op afroep beschikbaar. De wens wordt uitgesproken voor uitbreiding om ook nachtdiensten te realiseren. De faciliteiten in Bon Futuro maken dit echter niet mogelijk.

* De aanbesteding voor het aanstellen van een apotheker heeft geen resultaat gehad. Er kon op dit punt geen voortgang worden geconstateerd.

* De vacature voor een fulltime psycholoog is thans nog steeds open. Op de FOBA is wel psychologische ondersteuning. Inrichtingsarts dr. Moses merkt op dat de behoefte om twee psychologen aan de formatie toe te voegen enorm groot is. Het aanstellen van een fulltime psycholoog op de vrije markt wordt budgettair gezien niet haalbaar geacht.

* Met betrekking tot de aanbeveling van het CPT (paragraaf 59) betreffende het opleggen van disciplinaire sancties en de rol van het medische personeel werd in ons rapport van september 2008 (p.23) het volgende vastgesteld:

(...) als een gedetineerde in afzondering wordt geplaatst als zijnde een disciplinaire maatregel is het de directie, die daarover beslist en niet de inrichtingsartsen. Onze artsen kunnen niet bepalen of een gedetineerde in afzondering geplaatst moet worden. Wel dient de gedetineerde binnen 24 uur door een arts te worden bezocht (in bepaalde gevallen is er ook een medebeoordeling door onze psychiater). De arts observeert diens medische situatie en brengt dienaangaande rapportage uit aan de directeur zonedig vergezeld van adviezen.

Tijdens dit bezoek werd gemeld dat deze praktijk – waarbij de arts wordt geraadpleegd bij het opleggen van disciplinaire straffen – onveranderd is.

* Vermelding verdient nog dat de forensische observatie- en begeleidingsafdeling (FOBA) waarin naast gedetineerden met een stoornis ook anderen verblijven een relatieve oase van rust in de inrichting lijkt. De afdeling kenmerkt zich bijvoorbeeld doordat het mogelijk is medicatie te verstrekken aan soms ernstig psychisch zieke patiënten. Hier blijkt dat het wel realiseerbaar is dat gedetineerden en personeel op een acceptabele wijze met elkaar omgaan. Het verdient aanbeveling het bejegeningssklimaat van de FOBA waar mogelijk te exporteren naar de andere afdelingen.

2.3.7 Riot-team

* Het CPT plaatst een aantal belangrijke kanttekeningen bij de inzet van het Riot-team en doet verschillende aanbevelingen met betrekking tot de werving, opleiding en wijze van inzet ervan (paragraaf 63-66).

In het rapport van september 2008 is hierover onder meer opgemerkt dat het niet duidelijk is geworden of nu gestreefd wordt naar opheffing en een start op een nieuwe leest of reorganisatie van het team. Aan deze onduidelijkheid is tijdens dit bezoek geen einde gekomen. Totdat duidelijk is wat er met het Riot-team moet gebeuren, zal het operationeel blijven. Wel kon worden vastgesteld dat de leden van het Riot-team thans ook andere taken hebben op het gebied van de beveiliging van de inrichting. Gebleken is dat het optreden van het Riot-team als zodanig beperkt blijft tot incidenten. Het Riot-team wordt voorts ingezet bij celinspecties.

Er werd voorts gemeld dat alle leden van het Riot-team inmiddels de training “Praktisch Penitentiair Optreden” (PPO) hebben gevolgd.

2.3.8 Conclusie: bevindingen over Bon Futuro

Als gevolg van een aantal (gewelddadige) incidenten is de situatie in Bon Futuro bepaald zorgwekkend te noemen. De gevangenis is in hoofdzaak bezig op het meest elementaire niveau: het verzekeren van veiligheid aan personeel en gedetineerden. Hoewel de basale veiligheidsituatie inmiddels genormaliseerd lijkt, is hierdoor het ingezette verbetertraject ernstig gestagneerd. In dat licht moeten de conclusies worden gezien.

In steekwoorden nu eerst de belangrijkste algemene bevindingen over wat niet is gerealiseerd:

- de relatie tussen gedetineerden en het inrichtingspersoneel is (zeer) problematisch;
- de veiligheid van alle gedetineerden binnen de inrichting kan onvoldoende gegarandeerd worden;
- het bieden van dagprogramma met zinvolle dagbesteding is voor een belangrijk deel stil komen te liggen;
- de personele bezetting is nog steeds problematisch;
- het Riot-team functioneert nog als tevoren.

De belangrijkste algemene bevindingen over wat wel is gerealiseerd.

- alle personeelsleden (incl. leden Riot-team) hebben de training PPO gevolgd;
- de hygiënische situatie is sterk verbeterd;
- maatregelen voor de toegangsbeveiliging en algemene beveiliging in de inrichting zijn in voorbereiding.

Pointe Blanche (Sint Maarten) – gevangenis en huis van bewaring

2.3.9 Bevindingen bezoek

De Pointe Blanche gevangenis op Sint Maarten maakt geen deel uit van het CPT-rapport.⁸ Tijdens ons vorige bezoek in augustus 2008 is deze inrichting ook al bezocht. De belangrijkste bevindingen naar aanleiding van ons meest recente bezoek zullen hieronder worden weergegeven.

* De capaciteit van Pointe Blanche is 144 detentieplaatsen (134 mannen en 10 vrouwen). Ten tijde van het bezoek waren 126 mannen en 4 vrouwen aanwezig. De inrichting was dus niet volledig bezet. Dit is opmerkelijk te noemen, met name omdat tijdens het bezoek aan het cellencomplex Philipsburg de stellige indruk werd gewekt dat doorplaatsing van arrestanten moeizaam verliep vanwege het vasthouden aan de maximale capaciteit in Pointe Blanche. Dit beeld werd door de directeur van de inrichting weersproken.

* Zoals in het vorige rapport gemeld werd, worden er in de praktijk drie gedetineerden per cel geplaatst. In de lijn van het bezoek van het CPT in 2002 kan worden vastgesteld dat drie gedetineerden per cel geen bezwaar hoeft te zijn mits er dagelijks maar voldoende gelegenheid wordt geboden om buiten de cel te verblijven. Dit blijkt nog steeds het geval te zijn in Pointe Blanche. Gedetineerden worden twee keer per dag gedurende anderhalf uur per keer in de gelegenheid gesteld om te luchten. Net als tijdens het bezoek in augustus 2008 was de sfeer in de inrichting relatief ontspannen, waarbij gedetineerden gedurende de dag veel vrijheid werd gegeven om zich over de afdeling te bewegen.

Wel werd melding gemaakt van een incident in oktober 2008 waarbij een gedetineerde een vuurwapen heeft weggenomen van een bewaarder en daarmee vervolgens twee medegedetineerden heeft bedreigd.

* Het personeelstekort in de Point Blanche gevangenis vraagt nog onverminderd de aandacht. De formele bezetting is slechts gedeeltelijk gevuld (totaal 64 aanwezig; de formatie zou 88 moeten zijn). Wel kon ons worden gemeld dat per augustus 2009 zeven nieuwe inrichtingswerkers in dienst zullen treden. Voorts is thans op contractbasis een Hoofd Gedetineerden Zorg in de inrichting werkzaam.

Over de werving van voldoende geschikt personeel werd in het vorige rapport (p. 27) het volgende opgemerkt:

---

8 Het CPT bezocht de Pointe Blanche gevangenis voor het laatst in februari 2002. CPT/Inf (2002) 30, Netherlands Antilles, paragraaf 25-70. Dit rapport is te raadplegen via www.cpt.coe.int.

* Het vereiste van het Nederlandschap voor het personeel vormt een belemmering bij de werving. Vooral in de staf- en/of leidinggevende functies is het personeelsgebrek opvallend merkbaar. Van beleidsontwikkeling op het terrein van personeelszaken, gezondheidszorg, financiën, gedetineerdenzaken komt (te) weinig terecht. Niet te verwachten valt dat op korte termijn verandering in deze situatie zal komen, al is in samenwerking met Bon Futuro wel een Task Force opgezet ten behoeve van een nieuwe organisatiestructuur.

Uit het gesprek met de directeur blijkt voorts dat er verschillende voordrachten zijn gedaan voor ontslag van personeelsleden, vanwege langdurige ziekte of strafrechtelijke veroordeling. De afwikkeling hiervan verloopt evenwel zeer traag (soms jaren), waardoor vacatures feitelijk niet kunnen worden opgevuld.

* Met betrekking tot het bieden van een zinvolle dagbesteding is de situatie in Pointe Blanche op hoofdlijnen niet gewijzigd. Misschien kan zelfs gezegd worden dat er lichte vooruitgang was. Zo werd ons gemeld dat er thans op beperkte schaal arbeid buiten de inrichting wordt gerealiseerd. De autowerkplaats was sinds het vorige bezoek weer in gebruik genomen. Een eerste lichte cursisten van entrepreneurtraining - voor het starten van een eigen bedrijf - heeft inmiddels de opleiding afgerond. Het voornemen bestaat om in augustus 2009 te beginnen met opleidingen met het zgn. EDUCAT-programma.

Over het programma van activiteiten in Pointe Blanche was is het vorige rapport (p. 27) te lezen:

* In de inrichting is een aantal vormen van zinvolle dagbesteding aanwezig. Tijdens ons bezoek werd aan een twaalftal gedetineerden wiskundeles gegeven door een docente van buiten de inrichting. Dit onderwijs op Mavoniveau vindt twee keer per week plaats. Gedetineerden gaven spontaan te kennen deze activiteit zeer op prijs te stellen. Verder is er de zogenaamde entrepreneurtraining: voor het starten van een eigen bedrijf. Een dergelijke opleiding duurt zes weken. Deze training is een initiatief van de reclassering. Er hebben sinds enkele maanden 47 gedetineerden deelgenomen. Voorts beschikt de inrichting over 10 computers. Computeronderwijs kan iedere dag gegeven worden. Opmerkelijk is dat al deze activiteiten worden verzorgd door docenten van buiten de inrichting.

In de naaikamer worden uniformen en soms ook andere kleding gemaakt. Daardoor is voorzien in arbeid voor ongeveer twaalf tot veertien gedetineerden. De inrichting kent een eigen keuken. Ongeveer tien gedetineerden zijn aldaar onder leiding van een kok te werkgesteld. Daarenboven zijn er een drietal eenvoudige werkplaatsen buiten het gebouw van de inrichting, maar binnen de muren. Daarvan functioneert feitelijk vooral de houtafdeling met zes plaatsen waar drie tot vier gedetineerden werkzaam zijn. Hier wordt onder de enthousiaste aanvoering van een timmerman van buiten gekwalificeerd werk gedaan ten behoeve van externe opdrachtgevers. In de autowerkplaats (zes plaatsen) was al enige tijd geen andere activiteit dan het incidenteel wassen van auto's. De derde werkplaats is een laswerkplaats met zes arbeidsplaatsen. Hier vonden geen werkzaamheden plaats, omdat de instructeur niet meer bij de inrichting werkzaam is. In het verleden is tuinieren ook nog een activiteit geweest, maar dat staat op een laag pitje. Niet uitgesloten is dat er op een project buiten de inrichting wordt gewerkt, maar de indruk bestaat dat dit incidenteel is. De gedetineerde vrouwen verrichten schoonmaakwerkzaamheden onder andere in het kantoorgedeelte van de gevangenis. Thans worden twee sportinstructeurs gemist met als gevolg dat de sport verzorgd door een medewerker die daartoe niet gekwalificeerd is. Er is een redelijke bibliotheekvoorziening.

* Met betrekking tot aanwezige sport- en recreatiefaciliteiten kon tijdens het bezoek worden vastgesteld dat de fitnessruimte was gerenoveerd en voorzien van fitnessapparaten.

* De medische verzorging in Pointe Blanche is sinds het vorige bezoek onveranderd. Er is een arts die 24 uur per dag op afroep beschikbaar is. Een keer per week komt de arts naar de inrichting om spreekuur te houden. Tijdens kantooruren zijn twee verpleegkundigen aanwezig en zij zijn voor het overige op afroep beschikbaar.

Tijdens gesprekken met het medisch personeel werd aandacht gevraagd voor een Dominicaanse gedetineerde in de ziekenboeg wiens been aan het verrotten is. De betrokken gedetineerde weigert zich

te laten behandelen in Curaçao uit angst voor amputatie. De gevangenis is naar verluidt onvoldoende geëquipeerd om adequate verzorging te bieden. Verschillende (ambtshalve ingestelde) gratieverzoeken zijn op advies van de rechter door de regering van de Nederlandse Antillen afgewezen.

Huis van bewaring Bonaire (Bonaire)

2.3.10 Inleidende opmerkingen

Sinds september 2008 – dus één maand na het laatste bezoek aan Bonaire – is onder de benaming ‘Verantwoorde detentie Bes-eilanden’ een ingrijpend traject van verandering en verbetering ingezet in het h.v.b. te Bonaire, zowel in bouwtechnische, organisatorische als personele zin. Mede gelet op de toekomstige status van Bonaire als onderdeel van het Nederlandse staatsbestel is de ambitie geformuleerd om per 1 april 2009 aan de CPT-normen te voldoen (*Kamerstukken II*, 2008/2009, 31 568, nr. 30). Tijdens het bezoek op 16 maart 2009 was deze ambitie weliswaar nog niet geheel gerealiseerd, maar er was reeds veel in gang gezet en de inspanningen waren er zichtbaar op gericht om binnen de gestelde termijn dit doel te bereiken. Door de directie overgelegde overzichten geven inzicht in de stand van zaken met betrekking tot de te nemen verbeteringen.

De momenteel in uitvoering zijnde renovatie van het huidige h.v.b. is erop gericht een capaciteit te realiseren van 52 detentieplaatsen. Daarnaast worden er 24 plaatsen gecreëerd in containers die op het parkeerterrein van het politiebureau zullen worden geplaatst. In totaal levert dit dus een detentiecapaciteit van 76 plaatsen op, die nog dit jaar zal worden bereikt. Voor de langere termijn (enkele jaren) wordt nieuwbouw beoogd met een totale capaciteit van 95 detentieplaatsen.

2.3.11 Relatie inrichtingspersoneel met gedetineerden

* Op grond van het bezoek aan het h.v.b. te Bonaire en de gevoerde gesprekken met de directie en het inrichtingspersoneel, bestaat de indruk dat het door het CPT geschetste beeld van een ontspannen atmosfeer in de inrichting onveranderd is. Wel is er door de directie op gewezen dat als gevolg van de personeelsuitbreiding en het daarmee verband houdende veranderde regime, er aanzienlijk meer structuur is ontstaan in de dagbesteding van de gedetineerden. Dit levert niet zozeer spanningen op, maar betekent wel een enorme omschakeling voor zowel gedetineerden als het inrichtingspersoneel en legt daarom wel een zekere druk op de relaties.

2.3.12 Detentieomstandigheden

* Zoals in de rapportage van september 2008 werd gemeld, werd in augustus nog slechts gedeeltelijk voldaan aan de aanbeveling van het CPT om onverwijld te organiseren dat gedetineerden in de gelegenheid worden gesteld om ten minste één uur per dag te luchten en te bewegen in de buitenlucht. Aan deze aanbeveling wordt inmiddels voldaan.

* Tijdens het bezoek werd de bovenverdieping van de inrichting gerenoveerd. De renovatie van de begane grond was inmiddels gerealiseerd. Als gevolg van het niet beschikbaar zijn van de bovenverdieping tot 1 april 2009, waren alle gedetineerden tijdelijk ondergebracht in de cellen op de begane grond, waaronder de ‘*multi-occupancy*’ cellen en de cellen die normaal gesproken tot de vrouwenafdeling behoren. De enige vrouwelijke gedetineerde was voor de duur van de verbouwing ondergebracht in een politiecel. Als gevolg van de verbouwingswerkzaamheden kon nog geen helder beeld worden verkregen van de omstandigheden zoals die zich regulier in de inrichting voordoen.

2.3.13 Regime

* Met betrekking tot het gevoerde regime in het h.v.b. te Bonaire zijn aanzienlijke veranderingen ten opzichte van augustus 2008 te melden. Als gevolg van de terbeschikkingstelling van 20 extra piw'ers (zie hieronder onder Personeel), kan thans aan alle 26 gedetineerden een dagprogramma worden aangeboden. Er is gelegenheid voor het beoefenen van sport en fitness,

daarnaast is er gelegenheid tot arbeid en recreatie. De plannen om de voormalige keuken te verbouwen tot fitnessruimte is inmiddels gerealiseerd.

2.3.14 Personeel

* Het personeelstekort in het h.v.b. te Bonaire is inmiddels nagenoeg opgeheven. Naast 17 lokale personeelsleden, waaronder 13 piw'ers, zijn inmiddels op uitzendbasis 28 Nederlandse ambtenaren, waaronder 20 piw'ers, werkzaam in het h.v.b.. Deze Nederlandse piw'ers rouleren steeds voor de duur van 6 maanden. Het streven is erop gericht om lokaal nog 7 piw'ers te werven, zodat het totaal aantal op 40 inrichtingswerkers komt.

Ten slotte meldde het projectmanagement dat er ten behoeve van de piw'ers in de afgelopen periode trainingen zijn georganiseerd met het oog op de bejegening van gedetineerden.

2.3.15 Medische zorg

* De situatie rondom de gezondheidszorg in het h.v.b. blijkt sedert het vorige bezoek van augustus 2008 niet te zijn veranderd. Het is ondanks inspanningen nog niet gelukt om een penitentiair verpleegkundige te kunnen aantrekken. Medische screening bij binnenkomst vindt om die reden nog niet plaats. Wel is er op afroep een vaste, BIG-geregistreerde, huisarts beschikbaar en zijn er ook contacten met het ziekenhuis op Bonaire. Het projectmanagement onderkent het belang van het aantrekken van een vaste penitentiair verpleegkundige en heeft een plan van aanpak opgesteld hoe een en ander kan worden gerealiseerd. De kamer voor het houden van medisch consult en het bewaren van medicatie is inmiddels in gereedheid.

2.3.16 Conclusie: bevindingen over h.v.b. te Bonaire

Sinds het bezoek van augustus 2008 is de situatie in het h.v.b. op belangrijke onderdelen verbeterd. Het veranderingsproces was per 16 maart 2009 nog niet afgerond. De inspanningen waren erop gericht dit per 1 april 2009 te realiseren.

De belangrijkste algemene bevindingen over wat er sinds augustus 2008 nog niet is gerealiseerd:

- Als gevolg van de in gang zijnde renovatie kon nog geen compleet beeld worden gekregen over de reguliere bezetting van de cellen;
- Het is nog niet gelukt een penitentiair verpleegkundige aan te trekken voor het h.v.b.

De belangrijkste bevindingen over wat er sinds augustus 2008 inmiddels wel is gerealiseerd:

- Er is een dagprogramma voor alle gedetineerden met zinvolle dagbesteding;
- Het personeelsbestand van de inrichting is vrijwel op sterkte;
- Er zijn voor het personeel trainingen in bejegening van gedetineerden georganiseerd;
- Er zijn regels, procedures, etc. op schrift gesteld dan wel in voorbereiding;
- De planning voor de afronding van de renovatie is 1 april 2009.

2.3.17 Conclusie: bevindingen over penitentiaire inrichtingen

Sinds het bezoek in augustus 2008 is de feitelijke situatie in de gevangenissen en huizen van bewaring op onderdelen verbeterd. Met name dient gewezen te worden op de positieve ontwikkelingen in het h.v.b. te Bonaire. Dit kan niet gezegd worden voor de Bon Futuro gevangenis. Als gevolg van een aantal (gewelddadige) incidenten in Bon Futuro is de situatie daar bepaald zorgwekkend te noemen. Hoewel de basale veiligheidssituatie inmiddels genormaliseerd lijkt, is hierdoor het ingezette verbetertraject ernstig gestagneerd. In dat licht dient de conclusie te worden gelezen.

Bon Futuro

De belangrijkste bevindingen over wat er sinds augustus 2008 niet is gerealiseerd:

- de relatie tussen gedetineerden en het inrichtingspersoneel is problematisch;
- de veiligheid van alle gedetineerden binnen de inrichting kan onvoldoende gegarandeerd worden;
- het bieden van dagprogramma met zinvolle dagbesteding is voor een belangrijk deel stil komen te liggen;
- de personele bezetting is nog steeds problematisch;
- het Riot-team functioneert nog als tevoren.

De belangrijkste bevindingen over wat er sinds augustus 2008 wel is gerealiseerd:

- alle personeelsleden (incl. leden Riot-team) hebben de training PPO gevolgd;
- de hygiënische situatie is sterk verbeterd;
- maatregelen voor de toegangsbeveiliging en algemene beveiliging in de inrichting zijn in voorbereiding.

Ook in Nederland is de politieke belangstelling voor Bon Futuro groot. Onder meer de gewelddadige incidenten, de structurele onderbezetting van het personeel, de kwaliteit van het personeel en de gebouwelijke situatie met de nauwelijks beheersbaar te houden blokken maken dat slechts zeer ingrijpende oplossingen denkbaar zijn. Te denken valt aan differentiatie en selectie en zeer aanzienlijke beperkingen van de blokken (leefunits beperken tot ten hoogste 32 personen). Verbouwing of nieuwbouw is dan noodzakelijk. Op korte termijn is het gelet op de veiligheidssituatie onvermijdelijk en noodzakelijk dat goed geschoold personeel van buiten wordt aangetrokken. Alleen zo kan er ook in de inrichting ruimte ontstaan om meer te doen dan alleen bezig te zijn met overleven.

Huis van bewaring Bonaire

De belangrijkste algemene bevindingen over wat er sinds augustus 2008 nog niet is gerealiseerd:

- Als gevolg van de in gang zijnde renovatie kon nog geen compleet beeld worden gekregen over de reguliere bezetting van de cellen;
- Het is nog niet gelukt een penitentiair verpleegkundige aan te trekken voor het h.v.b.

De belangrijkste bevindingen over wat er sinds augustus 2008 inmiddels wel is gerealiseerd:

- Er is een dagprogramma voor alle gedetineerden met zinvolle dagbesteding;
- Het personeelsbestand van de inrichting is vrijwel op sterkte;
- Er zijn voor het personeel trainingen in bejegening van gedetineerden georganiseerd;
- Er zijn regels, procedures, etc. op schrift gesteld dan wel in voorbereiding;
- De planning voor de afronding van de renovatie is 1 april 2009.

2.4 Samengevat: de voornaamste conclusies op een rij

De volgende conclusies zijn moeilijk los van de CPT-rapportage en ons vorige rapport (nulmeting) te lezen. De voornaamste conclusies beperken zich tot vaststelling of een aanbeveling van het CPT ten opzichte van ons vorige rapport wel of niet is gerealiseerd.

Politiecellen

De belangrijkste bevindingen over wat sinds augustus 2008 niet is gerealiseerd:

- de verblijfsduur in Philipsburg is te lang, doorplaatsing geschiedt niet altijd voortvarend;
- vreemdelingen verblijven, soms voor langere duur in politiecellen;
- bij toenemende druk wordt er niet vastgehouden aan de officiële capaciteit van de cellen;
- aangekondigde structurele renovatie cellencomplex Barber nog niet gerealiseerd;
- situatie betreffende permanent cameratoezicht en verlichting cellen Rio Canario onveranderd;
- de norm van een uur luchten en bewegen in buitenlucht per dag wordt niet overal gehaald;
- arrestanten in cellencomplex Philipsburg hebben onvoldoende toegang tot medische verzorging;
- in het cellencomplex te Philipsburg zijn onvoldoende matrassen aanwezig;
- enige vorm van dagbesteding bij verblijf van meer dan enkele dagen wordt in geen van bezochte politiecellen gerealiseerd;
- er vindt nog geen medische intake van arrestanten plaats;
- ten aanzien van de ventilatie en de temperatuur in de cellen is geen verandering waargenomen;
- de matrassen van het cellencomplex The Bottom zijn ongeschikt voor gebruik.

De belangrijkste bevindingen over wat sinds augustus 2008 wel is gerealiseerd:

- hygiënische omstandigheden (met uitzondering van Kralendijk en Rincon) in de politiecellen zijn aanvaardbaar;
- er zijn thans voldoende matrassen beschikbaar in Barber en Rio Canario;
- de bouw van het nieuwe politiebureau in Oranjestad (Sint Eustatius) vordert gestaag;
- de verbeterplannen van (onder meer) de politiecellen van Commissie Schoop verdient waardering.

Vreemdelingendetentie

Ten aanzien van de verblijfsomstandigheden in de illegalen barakken op Curaçao zijn (vooralsnog) geen zichtbare verbeteringen geconstateerd. Hoewel er op verschillende onderdelen structurele verbeterplannen beschikbaar zijn, is de huidige stand van zaken rondom het vasthouden van vreemdelingen in de Nederlandse Antillen onverminderd zorgwekkend te noemen.

Penitentiaire inrichtingen

Bon Futuro

De belangrijkste bevindingen over wat er sinds augustus 2008 niet is gerealiseerd:

- de relatie tussen gedetineerden en het inrichtingspersoneel is (zeer) problematisch;
- de veiligheid van alle gedetineerden binnen de inrichting kan onvoldoende gegarandeerd worden;
- het bieden van dagprogramma met zinvolle dagbesteding is voor een belangrijk deel stil komen te liggen;
- de personele bezetting is nog steeds problematisch;
- het Riot-team functioneert nog als tevoren.

De belangrijkste bevindingen over wat er sinds augustus 2008 wel is gerealiseerd:

- alle personeelsleden (incl. leden Riot-team) hebben de training PPO gevolgd;
- de hygiënische situatie is sterk verbeterd;
- maatregelen voor de toegangsbeveiliging en algemene beveiliging in de inrichting zijn in voorbereiding.

Huis van bewaring Bonaire

De belangrijkste algemene bevindingen over wat er sinds augustus 2008 nog niet is gerealiseerd:

- Als gevolg van de in gang zijnde renovatie kon nog geen compleet beeld worden gekregen over de reguliere bezetting van de cellen;
- Het is nog niet gelukt een penitentiair verpleegkundige aan te trekken voor het h.v.b.

De belangrijkste bevindingen over wat er sinds augustus 2008 inmiddels wel is gerealiseerd:

- Er is een dagprogramma voor alle gedetineerden met zinvolle dagbesteding;
- Het personeelsbestand van de inrichting is vrijwel op sterkte;
- Er zijn voor het personeel trainingen in bejegening van gedetineerden georganiseerd;
- Er zijn regels, procedures, etc. op schrift gesteld dan wel in voorbereiding;
- De planning voor de afronding van de renovatie is 1 april 2009.

APPENDIX I

Lijst van geïnterviewde personen

Curacao

F.M. d.l.S. Goedgedrag (Gouverneur van de Nederlandse Antillen)

D.A. Dick (minister van Justitie)

mw T. Hazelhoef (directeur Plan Veiligheid NA)

Mr. R. Antonius (directie Justitiële Zaken)

dhr. Casseres (Korpschef Curaçao)

F.B.P. Girigorie (commissaris van politie Curaçao)

A. Schoop (hoofd bijzondere politiedienst)

K. Keetels (advisor gevangeniswezen NA)

J. Luisa (advisor gevangeniswezen NA)

mw. Dr. M.C. Moses (inrichtingsarts)

J.R. Krishnadath (penitentiair geneeskundige)

mw. Daal-Fullinck (verpleegkundige)

Sint Maarten

Mr. F.E. Richards (Gezaghebber Sint Maarten)

A.P. Doran (commissaris van politie Sint Maarten)

dhr. Francisca (verv. Korpschef van politie Sint Maarten)

R.C. Ricardo (directeur Pointe Blanche gevangenis)

J. De Vrijer (advisor gevangeniswezen NA)

mw. mr. R. Ridderbeks (officier van justitie)

Sint Eustatius

H.C.I. Gittens (Gezaghebber Sint Eustatius)

Q. Rogers (inspecteur van politie)

Saba

J. Johnson (Gezaghebber van Saba)

F. Wilson (Openbaar Ministerie)

W.A. Victoria (hoofdinspecteur van politie)

Bonaire

Dr. G. Thodé (Gezaghebber van Bonaire)

Dhr. Cecilia (plv. korpschef politie Bonaire)

L.A. van der Meulen (manager Project Verantwoorde Detentie BES-eilanden)

mw. E. Balledunks (secretaris Project Verantwoorde Detentie BES-eilanden)

P. Bakker (directeur h.v.b. Bonaire)

mw. Delanoy (commissie van toezicht h.v.b. Bonaire)

APPENDIX II

Lijst van bezochte plaatsen van detentie

Politiecellencomplexen:

Curaçao: Barber, Rio Canario, Montagne en Bon Futuro (Blok 1)
Sint Maarten: Philipsburg
Bonaire: Rincon en Kralendijk
Sint Eustatius: Oranjestad
Saba: The Bottom

Vreemdelingendetentie:

Curaçao: Illegalen barakken

Penitentiaire inrichtingen:

Curaçao: Bon Futuro
St. Maarten: Point Blanche
Bonaire: huis van bewaring Bonaire

APPENDIX III

Verbetering medische arrestantenzorg Curaçao

Dr. M.C. Moses

Inleiding

De medische zorg voor arrestanten maakt deel uit van de algehele arrestantenzorg. Momenteel krijgen arrestanten geen optimale medische aandacht. De zorg vindt voornamelijk plaats in spoed- of erge gevallen terwijl er nauwelijks sprake is van continuïteit van de zorg (nazorg). In het belang van verbetering van de kwaliteit van de medische arrestantenzorg op Curaçao worden er in de voorliggende notitie relevante aanbevelingen gedaan. Doel van een verbeterde medische arrestantenzorg is de lichamelijke en geestelijke gezondheid van arrestanten tijdens de periode van vrijheidsbeneming te waarborgen.

De doelgroep: arrestanten

De letterlijke betekenis van een arrestant is iemand die door de politie is aangehouden. Een bijzondere categorie zijn de personen die zich in voorlopige hechtenis of in vreemdelingenbewaring bevinden.

Van arrestanten die worden opgesloten in een politiecel is bekend dat ze op een aantal punten afwijken van de doorsnee Curaçaose bevolking. Zo zijn ze voornamelijk van het mannelijk geslacht. De gemiddelde leeftijd is relatief laag. De groep arrestanten is ook voornamelijk laag geschoold. Een groot gedeelte van de arrestanten kampt met psychologische en soms psychiatrische problemen. In deze groep is het drugsgebruik hoog. Arrestanten kenmerken zich tijdens de insluiting door problemen van psychische en lichamelijke aard.

In 2005 waren er in totaal 603 arrestanten, in 2006 waren dit er 483 en in 2007 waren het er 542. Deze aantallen zijn exclusief de arrestanten op Rio Canario en de ongedocumenteerde vreemdelingen opgesloten in de zgn. Illegalenbarakken te Koraal Specht. Van Rio Canario zijn slechts de gegevens van 2008 beschikbaar: van januari tot en met 8 juli 2008 waren er daar 91 arrestanten. Van de opgesloten vreemdelingen zijn de cijfers op het moment van het schrijven van deze notitie niet beschikbaar.

Belangrijk is om te melden dat vrouwelijke arrestanten niet in politiecellen worden ingesloten, doch bij de gedetineerden op de vrouwenafdeling van de Strafvangenis en het Huis van Bewaring 'Bon Futuro'. In de Illegalenbarakken en de politiecellen te Rio Canario kunnen zich wel zowel mannelijke als vrouwelijke arrestanten bevinden.

De medisch verzorgende taak

De taak van de arrestantenbewaarder c.q. betrokken politieambtenaar is vooral de noodzakelijke medische hulp op tijd inroepen. Dit vereist geen speciale medische kennis maar wel algemene relevante kennis van zaken.

De arrestant wordt bij binnenkomst in een detentiecentrum door de politieambtenaar c.q. arrestantenbewaarder gevraagd naar eventuele ziekten waaraan hij/zij lijdt en de medicatie die eventueel wordt gebruikt. Dit wordt genoteerd in een wachtrapport ofwel dagregister.

De politiearts beslist over het verstrekken van medicatie en schrijft indien nodig recepten uit. Deze recepten worden door de politiearts aan de verantwoordelijke politieambtenaren of arrestantenbewaarders afgegeven. Die hebben de taak de recepten af te laten stempelen door hun superieuren, om deze vervolgens bij een vaste apotheek af te geven. De medicijnen worden afgehaald door een politieambtenaar en vervolgens door een dienstdoende arrestantenbewaarder aan de arrestant verstrekt.

Indien een arrestant een verzoek indient bij de arrestantenbewaarder c.q. politieambtenaar voor een medisch consult, waarschuwt deze de politiearts.

Naast de medische zorg door de overheid verleend, behoudt de arrestant het recht behandeld te worden door een andere arts dan de dienstdoende politiearts, bijvoorbeeld zijn/haar eigen huisarts. Wel dient de (volledige) medische informatie van alle arrestanten gecentraliseerd te zijn en blijven bij de politiearts.

De medische intake en registratie zijn op dit moment sumier. De arrestantenbewaarder c.q. politieambtenaar maakt aantekeningen over ziekte en medicijngebruik in het eerdergenoemde wachtrapport of dagregister; niet in arrestantendossiers. De politiearts houdt wel een (eigen) dossier van de arrestanten (dus per arrestant) bij. Vaak gaat er medische informatie verloren in geval arrestanten op de Eerste Hulp zijn geweest. Informatie die normaliter bij de politiearts terecht moet komen, belandt op onbekende plaatsen.

Detentiecentra

Politiecellen gebruikt voor vrijheidsbeneming op Curaçao hebben een totale capaciteit van 112 (zie Tabel 1); ze zijn over verschillende plaatsen op het eiland verspreid.

Tabel 1. Arrestantencellen

Lokatie	Maximale capaciteit	Defect	In gebruik
Rio Canario	8 (8 cellen, 1 arrestant/cel)	1	7
	10 (10 cellen, 1 arrestant/cel)	10	0
Barber	20 (10 cellen, 2 arrestanten/cel)	0	20
Blok 1 (Bon Futuro)	4 (4 cellen, 1 arrestant/cel)	0	4
	14 (2 cellen, 7 arrestanten/cel)	0	14
	18 (9 cellen, 2 arrestanten/cel)	0	18
Illegalenbarakken	30 (1 vertrek, 30 mannen)	0	30
	18 (1 vertrek, 18 vrouwen)	0	18
Totaal	112	11	101

In de politiecellen te *Rio Canario*, de zgn. bolletjescellen, worden arrestanten ondergebracht die bolletjes van cocaïne of cannabis hebben ingeslikt om deze te transporteren. De zorg voor deze arrestanten geschiedt door werknemers van een ingehuurde particuliere bewakingsdienst. De zorg wordt verleend door vier ploegen per 24 uur, waarvan iedere ploeg bestaat uit drie bewakers en een politieambtenaar. Naast hun bewakingstaak hebben zij geen andere taken. De capaciteit van deze cellen is 18. De in Tabel 1 eerstvermelde 8 cellen hebben verschillende

tekortkomingen: 1 verstopt toilet, 1 met rioleringslucht en 6 toiletten die met emmers water doorgespoeld moeten worden. Daarnaast zijn er 10 cellen niet in gebruik omdat hun gezamenlijke toilet defect is.

Op Rio Canario is een dokterskamer beschikbaar, maar deze dient opgeruimd te worden.

De politiearrestantencellen op *Barber* hebben een capaciteit van 20. Hier dragen alleen politieambtenaren de zorg voor de arrestanten. De cellen zijn er, vergeleken met de cellen op andere lokaties, slecht aan toe. De faciliteiten zijn minimaal. Het is opvallend dat deze groep arrestanten relatief vaak gebruik maakt van de medische zorg. Door de relatief hoge frequentie van verzoeken om een medisch consult en het niet beschikbaar zijn van een medische onderzoekskamer om degelijk lichamelijk onderzoek te doen, worden de arrestanten vaak naar de praktijk van de politiearts gebracht door de politieambtenaren die verantwoordelijk zijn voor deze arrestanten. Arrestanten die een intensieve medische zorg nodig hebben, zoals arrestanten met suikerziekte, hoge bloeddruk, problemen van de ademhalingswegen of hartproblemen, worden overgeplaatst naar Blok 1.

Blok 1 bevindt zich in het Huis van Bewaring en de Strafgevangenis 'Bon Futuro' te Koraal Specht. 'Bon Futuro' beschikt over een Medische Dienst die bestaat uit een team van 9 verpleegkundigen en 2 ziekenverzorgers, 2 artsen die gedurende 5 dagen consulten draaien, en verder 1 psychiater, 1 tandarts, 1 diëtiste en 1 fysiotherapeut. Alhoewel het financieel niet geregeld is, wordt regelmatig gebruik gemaakt van de diensten van de Medische Dienst door politiearrestanten die in Blok 1 zijn ondergebracht. Vanwege de betere medische zorg aldaar worden arrestanten die medicatie gebruiken, een bepaalde ziekte of een speciaal dieet hebben, hier ondergebracht. In speciale gevallen wordt ook gebruik gemaakt van de ziekenboeg en de FOBA-afdeling van 'Bon Futuro' om politiearrestanten onder te brengen.

Aan de *Kaya Jo Pinedo* (voorheen: Garipituweg) zijn er 18 ophoudcellen, verdeeld over de verschillende rechercheafdelingen van de politie. Verder zijn er in *Punda* 5 ophoudcellen. Zie Tabel 2. Arrestanten kunnen maximaal 6 uur in een ophoudcel verblijven. Indien er indicatie is voor medische zorg, wordt de politiearts verzocht een consult aan de arrestant te geven. Dat vindt plaats op het politiebureau of op de praktijk van de politiearts, afhankelijk van de klacht en het tijdstip waarop het consult wordt aangevraagd. De ophoudcellen aan de *Kaya Jo Pinedo* en in *Punda* beschikken niet over een ingerichte dokterskamer.

Tabel 2. Ophoudcellen

Lokatie	Maximale capaciteit	Defect	In gebruik
Punda	5 (5 cellen, 1 arrestant/cel)	0	5
Kaya Jo Pinedo: Roofovervallen	5 (5 cellen, 1 arrestant/cel)	0	5
Jeugd- en Zeden Zaken	4 (4 cellen, 1 arrestant/cel)	0	4
Financieel Onderzoek	4 (4 cellen, 1 arrestant/cel)	0	4
Narcotica Onderzoek	5 (5 cellen, 1 arrestant/cel)	0	5
Totaal	23	0	23

Aanbevelingen

Registratie

Een goede registratie is uiterst belangrijk voor het verlenen van een goede medische zorg. Met behulp van een goede intake kan de arrestant in medisch en sociaal opzicht in kaart gebracht

worden. Een goede medische intake kan eigenlijk alleen door goed opgeleid medisch personeel plaatsvinden.

Voor een goede registratie is het verder aan te bevelen om een elektronisch medisch arrestantendossier op alle lokaties te introduceren. Een alternatief is een mobiele internetverbinding waarbij de politiearts en verpleegkundigen gebruik maken van een laptop.

Personele aspecten

Curaçao kent de specifieke beroepsgroep ‘arrestantenbewaarder’ nog niet. Door het LPO zal binnenkort een speciale opleiding tot arrestantenbewaarder – voor de bewaking en bejegening van arrestanten en opgesloten vreemdelingen – worden ontwikkeld en opgezet. Opleiding en training op maat zijn bijzonder belangrijk voor een goede uitvoering van de gecombineerde zorgtaak. Bejegening en bewaking van arrestanten en vreemdelingen vergen een aantal praktische vaardigheden, zoals sociale vaardigheden in de omgang met personen met soms problematisch gedrag, alsook kennis van symptomen van aandoeningen die medische behandeling noodzakelijk maken. Het is aan te bevelen dat de opleiding tot arrestantenbewaarder ten minste de volgende thema’s behandelt: veel voorkomende ziektebeelden, verslavingszorg, EHBO, reanimatie, brandveiligheid, omgaan met geweld en herkenning van gestoord gedrag.

Wat betreft personeelsbezetting is het aan te bevelen om ten behoeve van de medische arrestantenzorg 3 fulltime verpleegkundigen aan te stellen, die met een dienstwagen de verschillende complexen kunnen afgaan, een goede intake kunnen doen van de medische behoeften van de arrestanten en samen met de politiearts een adequate follow-up kunnen coördineren. Het beste zou zijn drie ervaren verpleegkundigen in te zetten die betrokken zijn geweest bij de medische zorg in de penitentiaire inrichting en al enige ervaring hebben op het gebied van de medische arrestantenzorg. Voor de penitentiaire medische dienst zouden dan 3 nieuwe verpleegkundigen moeten worden aangetrokken.

Voor de continuïteit van de door de artsen verleende zorg is het van belang dat vervangers tijdens vakantie en ziekte van te voren bekend zijn. De vervanger van de huidige politiearts, M.C. Moses, is R. Fillet die al 3 jaar als waarnemend politiearts ervaring heeft op het gebied van de forensische geneeskunde op Curaçao.

Organisatorische aspecten

Zoals bekend maken Blok1 en de Illegalenbarakken regelmatig gebruik van de diensten van de Medische Dienst van ‘Bon Futuro’, zonder dat dit goed geregeld is. In plaats van de medische arrestantenzorg en de medische gedetineerdenzorg nu te gaan scheiden, is het uit efficiëntie- en logistieke overwegingen (vooral gezien de kleinschaligheid van de arrestantenzorg en de bestaande infrastructuur) juist aan te bevelen om de volledige medische zorg voor arrestanten op Curaçao beheersmatig onder te brengen bij de Medische Dienst van ‘Bon Futuro’.

Dat betekent dat de drie bovengenoemde verpleegkundigen voor de medische arrestantenzorg organisatorisch worden ingedeeld binnen het team van de Medische Dienst van ‘Bon Futuro’ en vandaaruit diensten verlenen aan de arrestanten en opgesloten vreemdelingen in de verschillende complexen. Er zal voortaan ook sprake moeten zijn van heldere overeenkomsten met de politiearts en de vervangend politiearts specifiek inzake de medische arrestantenzorg.

De medische arrestantenzorg staat, als onderdeel van de algehele arrestantenzorg, uiteindelijk wel onder het gezag van de verantwoordelijke autoriteiten, namelijk de politie en de gezaghebber c.q. de minister van justitie. Het budget voor de medische arrestantenzorg wordt, namens hun, door 'Bon Futuro' beheerd en aan hun verantwoord.

De samenwerking met het bredere justitiële netwerk en de eilandelijke gezondheidszorg zal uiteraard strak geregeld moeten zijn.

Faciliteiten

Voor een goed lichamelijk onderzoek is een medische onderzoekskamer ter plekke gewenst. Nu heeft alleen Rio Canario een dergelijke faciliteit. Er dient minimaal voor de Illegalenbarakken, de politiecellen te Barber en de ophoudcellen aan de Kaya Jo Pinedo een medische onderzoekskamer te worden ingericht.

Kostenraming verbetering medische arrestantenzorg

A. Maandelijkse exploitatiekosten

3 verpleegkundigen fulltime

Salaris: schaal 7, trede 1 (ANG 2.837)	ANG 8.511
Sociale lasten	2.553
Eventuele toelagen	336

Dienstwagen voor transport tussen de cellencomplexen, praktijk van de politiearts, specialisten en paramedici, de apotheek, het laboratorium en dergelijke

Leasekosten	ANG 1.190
Brandstof	410

Automatisering

Maandelijkse licentie	ANG 250
-----------------------	---------

Totale maandelijkse exploitatiekosten	ANG 13.250
--	-------------------

B. Eenmalige investeringskosten

Medisch-ondersteunende inrichting van drie onderzoekskamers (eventueel een multi-functionele kamer die ook wordt gebruikt voor bezoek aan opgesloten vreemdelingen door bijvoorbeeld advocaten en consulaire functionarissen)

Onderzoekbank	ANG 1.500
Voetbank	85
Onderzoekslamp	750
Scherm	400
Wasbak	750
Bureau	900
Bureaustoel	600
Patiëntenstoel	150
Tabouret	400
Afvalbak	150
Scherpafvalcontainer	15
Totale kosten één (1) onderzoekskamer	ANG 5.700

Totale eenmalige investeringskosten	ANG 17.100
--	-------------------